

บทที่ ๒

ทฤษฎีและแนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็น แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต แนวคิดในการพัฒนาสังคม แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท โดยมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต

๒.๑.๑ ความหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญทั้งในและต่างประเทศ ได้กำหนดความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ในมุมมองที่สอดคล้องหรือแตกต่างกันหลายมิติ ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม ศาสนา สถานที่ เวลา สังคม หรือชุมชนของแต่ละประเทศ จึงทำให้มีการกำหนดคุณลักษณะของคุณภาพชีวิตที่แตกต่าง หรือสอดคล้องกันไปตามความเหมาะสมของสังคม หรือชุมชน ทั้งในระดับประเทศ และปัจเจกบุคคล

วอลเลส กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง องค์กรประกอบทั้งหลายที่ทำให้เกิดความพึงพอใจ (Satisfied) แก่บุคคล ทั้งทางร่างกาย (Physical) และจิตใจ (Psychological) ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง^๑

ซามา ให้ความหมายของคุณภาพชีวิต ไว้ว่าเป็นความพึงพอใจที่เกิดมาจากการได้รับการสนองตอบต่อความต้องการทางจิตใจและสังคมทั้งในระดับจุลภาค และมหภาค และเกี่ยวข้องกับความสามารถของสังคมในการตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของสมาชิกในสังคม^๒

ลิว อธิบายว่า คุณภาพชีวิต เป็นชื่อใหม่ที่อยู่ในความคิดเดิม (Old Notion) ทางด้านจิตพิสัย (Subjective) ใช้คำว่า อยู่ดี กินดี มีสุข (Well-being) นั่นคือ การเป็นอยู่ที่ดีของคนและตามสภาพแวดล้อมต่างๆ ไป ส่วนในด้านบุคคลนั้นคุณภาพชีวิตจะแสดงออกมาในรูปของความต้องการ (Wants) เมื่อได้รับการตอบสนองแล้วจะทำให้บุคคลนั้นๆ มีความสุขหรือความพอใจ^๓

อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ สรุปความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ระดับของการมีชีวิตที่ดี ความสุข ความพึงพอใจในชีวิต เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลในสังคมไทย^๔

^๑ Wallace, S.A., Identifying Quality of Life Indicators for Use in Family Planning Programs in Developing Countries, (M.A. Thesis University of Pennsylvania, 1974), p. 6.

^๒ Shama, R.C., Population and Socio-Economic Development. Population Trends Resource and Environment: Handbook on Population Education, (New York: McGraw-Hill, Inc., 1975). p. 11.

^๓ Liu, Ben Chick, Quality of Life : Concept, Measure and Result, (The American Journal of Economics and Sociology, 1975).

^๔ อนุชาติ พวงสำลี และ อรทัย อาจอ่ำ, การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย, กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสนับสนุนกองทุนวิจัย, ๒๕๓๙, หน้า ๖๑.

สุวัฒน์ มหัตนรินทร์กุล และคนอื่นๆ ได้สรุปความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ระดับการมีชีวิตที่ดี มีความสุข และความพึงพอใจในชีวิต ทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์ และการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลในสังคม เป็นการประสานการรับรู้ของบุคคล ในด้านร่างกาย จิตใจ ความสัมพันธ์ทางสังคม สิ่งแวดล้อม ภายใต้วฒนธรรม ค่านิยม และเป้าหมายในชีวิตของแต่ละคน^๕

นิศารัตน์ ศิลปะเดช ได้สรุปไว้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึงสภาพการดำรงชีวิตที่บุคคลเกิดความ สุข ทั้งทางร่างกายและจิตใจ อันเนื่องมาจากการได้รับการตอบสนองความต้องการในด้านต่างๆ อย่างพอเพียงและเหมาะสม สำหรับด้านความสุขทางกายที่ก่อให้เกิดความพอใจคือ ลักษณะที่บุคคลมีสิ่งต่างๆ สนองความสนองการทางด้านร่างกายอย่างเหมาะสมกับสภาพและฐานะของตน ซึ่งได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ เป็นต้น ส่วนความสุขทางจิตใจที่จะช่วยให้บุคคลพอใจนั้น คือ ลักษณะที่บุคคลมีความรัก ความอบอุ่น และความมั่นคงในจิตใจ ได้รับการยอมรับและยกย่องจากผู้อื่น เกิดความภาคภูมิใจและการนับถือตนเอง คิดและทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น เป็นต้น^๖

คำตัน บุญมณี ได้สรุปความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง การที่บุคคลมีสุขภาพกาย และจิตที่ดี อันเนื่องมาจากการได้รับการตอบสนองในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อร่างกายและจิตใจ โดยความต้องการทางร่างกายได้แก่การมีอาหารบริโภคในจำนวนที่เพียงพอทำให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ มีที่อยู่อาศัยที่คงทนแข็งแรงถูกสุขลักษณะ มีเครื่องนุ่งห่มตลอดปี (โดยเฉพาะฤดูหนาว) มีการศึกษา สำหรับด้านจิตใจได้แก่ การมีอาชีพมั่นคง มีรายได้พอเพียง มีบริการด้านสาธารณสุขบริโภค มีโอกาสสร้างสรรค์พัฒนาตนเอง มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีการคมนาคมที่สะดวก มีอิสระ (ในกรอบของกฎหมายและเป็นธรรม) มีนันทนาการและการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์^๗

สวัสดิ์ ภูทอง ได้สรุปความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาวะของการมีระดับชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุข มีความพึงพอใจในชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง โดยสามารถปรับตัวให้อยู่ร่วมกับสังคม และสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข ในการดำเนินชีวิตให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม ร่างกายและจิตใจ^๘

สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต คือสภาวะของการมีระดับชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุข มีความพึงพอใจในชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง โดยสามารถปรับตัวให้อยู่ร่วมกับสังคม และสิ่งแวดล้อมได้

^๕ สุวัฒน์ มหัตนรินทร์กุล; และ คนอื่นๆ, “เปรียบเทียบแบบวัดคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลกชุด 100 ตัวชี้วัด และ 26 ตัวชี้วัด”, *รายงานวิจัย*, (เชียงใหม่: โรงพยาบาลสวนปรุง, ๒๕๔๐), หน้า ๒๔.

^๖ นิศารัตน์ ศิลปะเดช, *ประชากรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏธนบุรี, 2540), หน้า ๖๕.

^๗ คำตัน บุญมณี, “คุณภาพชีวิตของประชาชนในกำแพงนครเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔.

^๘ สวัสดิ์ ภูทอง, *การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตสำหรับผู้ใหญ่ในชุมชนชนบทภาคเหนือ*, *วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า ๖๕.

อย่างมีความสุข ในการดำเนินชีวิตให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ร่างกายและจิตใจ

๒.๑.๒ ความเป็นมาของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

มนุษย์ในทุกสังคมต้องการมีชีวิตที่ดีและมีคุณภาพ นักคิดตะวันตกเสนอแนวคิดที่ว่า การที่มนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคม เพราะความจำเป็นและเห็นประโยชน์ร่วมกัน ความจำเป็นนั้นเกิดจากเหตุผลที่ว่า มนุษย์ไม่สามารถเติบโตและดำรงชีวิตอยู่ได้ตามลำพัง โดยปราศจากการช่วยเหลือของผู้อื่น สำหรับการเห็นประโยชน์ร่วมกัน เกิดจากการที่มนุษย์ได้พึ่งพาอาศัยกันและกันในสังคม นักคิดบางคน เช่น จอน ลอค เชื่อว่า การพึ่งพากันนี้มีพื้นฐานอยู่บนธรรมชาติอันดีงามของมนุษย์ มนุษย์จึงยินยอมพร้อมใจจะมาอยู่รวมกันเป็นสังคม ยินดีที่จะให้บางอย่างแก่เพื่อนมนุษย์อื่น และรับบางอย่างจากเพื่อนมนุษย์เหล่านี้เป็นการตอบแทน แต่นักคิดบางคนก็คิดว่า ธรรมชาติของมนุษย์นั้นชั่วร้าย ชอบใช้กำลังเป็นอำนาจหักหาญผู้ที่อ่อนแอกว่า นักคิดในแนวนี้คือ ฮอบส์ เขาเชื่อว่า เพราะนิสัยอันชั่วร้ายนี้เอง ทำให้มนุษย์ต้องยินยอมมาอยู่รวมกัน เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ที่แข็งแรงกว่ามีอำนาจรังแกตน และในการจำยอมต้องมาอยู่ด้วยกันนี้ มนุษย์จึงต้องยอมเสียประโยชน์ส่วนตนเองบางอย่าง เพื่อแลกกับการได้รับการปกป้องจากสังคม^๙

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผลก็คือมนุษย์ตกลงใจที่จะอยู่รวมกันเป็นสังคม ในการตกลงใจนี้ส่วนหนึ่งของความคาดหวังจากสังคมก็คือการมีชีวิตที่ดี สงบสุข มั่นคง ปลอดภัยจากการคุกคามของเพื่อนมนุษย์อื่น จากธรรมชาติ และจากโรคภัยต่างๆ โดยเป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง และสมาชิกในแต่ละสังคม ที่จะต้องพยายามสร้างเงื่อนไขเพื่อให้สมาชิกในสังคมได้มีชีวิตที่ดีดังกล่าว เมื่อระยะเวลาผ่านไป ภาระหน้าที่จะทำให้เกิดชีวิตที่ดีก็กลายเป็นประเด็นระดับสากล ที่หลายสังคมต่างมีความต้องการร่วมกัน สาเหตุหนึ่งของการเกิดสันนิบาตชาติและสหประชาชาติ ก็คือ การพยายามคืนชีวิตที่ดีให้แก่ประชาชนในหลายๆ สังคม หลังภัยพิบัติจากสงคราม องค์การสหประชาชาติที่แยกย่อยออกเป็นองค์กรด้านการพัฒนา ด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม ด้านเด็กและผู้หญิง ด้านเศรษฐกิจและสังคม ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ข้างต้น และในช่วงเวลา ๔๐ ปีที่ผ่านมา อาจเรียกได้ว่า เป็นยุคแห่งการพัฒนา ยุคแห่งการพัฒนานี้เริ่มตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่ออำนาจของเจ้าอาณานิคมสิ้นไป สหรัฐอเมริกาเริ่มเผยแพร่แนวคิดการพัฒนาอันเป็นสาระของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศซีกเหนือและประเทศซีกใต้ หรือประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนา^{๑๐}

แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตเริ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจังในทศวรรษที่ ๑๙๗๐ ในประเทศตะวันตก การรับรู้แนวคิดนี้แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม แต่ก็มี การรับรู้ร่วมกันระดับหนึ่งว่า ความเป็นอยู่ที่ดีในสังคมหนึ่งๆ ไม่ควรถูกมองจากแง่เศรษฐกิจเท่านั้น แง่มุมอื่นที่ควรได้รับการพิจารณาด้วย เช่น ด้านที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย ด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนด้านความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในสังคมนั้นๆ ในหมู่ผู้ที่สนใจเรื่องคุณภาพชีวิต ยังได้มีการถกเถียงถึงนิยามของคำนี้ และวิธีการวัดด้านต่างๆ ของนิยาม ข้อถกเถียงก็คือควรใช้เครื่องบ่งชี้เชิงวัตถุวิสัย (objective) เช่น สัดส่วนของจำนวนคนกับห้องพักอาศัย หรือจำนวนครั้งของการติดต่อเกี่ยวข้องกับบุคคลหนึ่งๆ กับผู้อื่น หรือจะใช้เครื่องบ่งชี้

^๙ อนุชาติ พวงสำลี และคณะ, การพัฒนาเครื่องมือชี้วัดคุณภาพและสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๓๙), หน้า ๔๒.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

เชิงจิตวิสัย (subjective) เช่น ความพึงพอใจต่อสภาพที่อยู่อาศัย หรือความพอใจในลักษณะความสัมพันธ์ที่บุคคลมีกับผู้อื่น ข้อสรุปที่ได้คือ ควรวัดทั้งสองด้าน ได้มีการพัฒนาแนวคิดให้ครอบคลุมปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นและคุณภาพชีวิตที่ดีงาม เช่น การเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศ การระบาดของโรคใหม่ๆ พร้อมกันนั้น ก็ได้เกิดการพัฒนาแนวทางชีวิตว่า เราอาจพิจารณาชีวิตที่ดีงามได้จากแง่มุมใดบ้างและด้วยตัวบ่งชี้ใดบ้าง คำว่า “พัฒนา” เกิดขึ้นในวิชาวิทยาศาสตร์ เมื่อนักวิทยาศาสตร์สายวิวัฒนาการ (Darwin) ถือว่าการเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบที่เหมาะสม หรือที่สมบูรณ์ขึ้นเรียกว่า การพัฒนา อย่างไรก็ตาม คำว่าวิวัฒนาการและการพัฒนายังคงใช้ในความหมายเดียวกัน ต่อมานักสังคมศาสตร์เยอรมันเริ่มนำคำศัพท์มาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมในศตวรรษที่ ๑๘ โดยใช้คำว่า *Enwicklung* ในความหมายว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปของสังคม เมื่อถึงศตวรรษที่ ๒๐ มีผู้นำคำนี้มาใช้ในบริบทของความเป็นเมืองและอาณานิคม เกิดคำว่า *Urban development* และคำว่า *Colonial development* เมื่อมาถึงปัจจุบันในศตวรรษที่ ๒๐ คำว่าพัฒนา หมายถึง เครื่องเตือนให้ประชาชนระลึกได้ถึง “สิ่งที่ตนยังไม่ได้เป็น” (a reminder of what they are not) นั่นคือสภาพที่ไม่น่าชื่นชม ไม่พึงประสงค์ที่ห้อมล้อมตนอยู่ แนวคิดนี้แพร่หลายอยู่ประมาณ ๓ ทศวรรษ พอถึงทศวรรษ ๑๙๙๐ แนวคิดการพัฒนาถูกปรับปรุงใหม่ภายใต้ชื่อ การพัฒนาที่ยั่งยืน องค์การสหประชาชาติ เริ่มทำรายงานพัฒนามนุษย์ โดยตีความหมายว่า การพัฒนามนุษย์คือการขยายหรือเปิดกว้างให้เกิดทางเลือกที่สอดคล้องและเหมาะสมกับมนุษย์ รายงานการพัฒนามนุษย์จึงมุ่งเสนอข้อมูลที่เปรียบเทียบระดับการถูกกีดกัน หรือความด้อยสิทธิ (deprivation) ของประเทศต่างๆ ในโลก อย่างไรก็ตาม Mahbub ul Haq บรรณาธิการของรายงานการพัฒนามนุษย์ก็เป็นผู้หนึ่งที่ยอมรับความหยابของเครื่องชี้วัดที่ใช้ในรายงานดังกล่าว และเสนอแนะแนวทางแสวงหาเครื่องชี้วัดอื่นที่ละเอียดอ่อนมากขึ้น^{๑๑}

สรุปได้ว่าแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตเริ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจังในทศวรรษที่ ๑๙๗๐ ในประเทศตะวันตก การรับรู้แนวคิดนี้แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม แต่ก็มี การรับรู้ร่วมกันระดับหนึ่งว่า ความเป็นอยู่ที่ดีในสังคมหนึ่งๆ ไม่ควรถูกมองจากแง่เศรษฐกิจเท่านั้น แง่มุมอื่นที่ควรได้รับการพิจารณาด้วย เช่น ด้านที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย ด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนด้านความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในสังคมนั้นๆ ในหมู่ผู้ที่สนใจเรื่องคุณภาพชีวิต

๒.๑.๓ การพัฒนาคุณภาพชีวิตในสังคมไทย

การเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตทางสังคม เป็นทฤษฎีหลักการเสริมแรง^{๑๒} (Principle of Reinforcement) และหลักการเชื่อมโยง (Principle of Association) มาใช้อธิบายวิธีการ และกระบวนการที่บุคคลได้รับจากสังคม สิ่งแวดล้อมหรือวัฒนธรรมว่า เป็นตัวกำหนดเงื่อนไขทางสังคมให้กับเด็กนับตั้งแต่เกิด พ่อแม่เป็นผู้สอนเด็กให้ทราบถึงแนวปฏิบัติในสังคม การแยกความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ถูก หรือผิด หรือเลว โดยใช้สิ่งเสริมแรงทางคำพูด เห็นได้ชัดว่า พัฒนาการทางจริยธรรมเป็นความงอกงามของพฤติกรรม และอารมณ์ จากการปรับตัวให้เข้ากับกฎเกณฑ์ของสังคม โดยมีแรงขับเคลื่อนมาจากความต้องการทางชีววิทยา การแสวงหารางวัล ตลอดจนการหลีกเลี่ยงการถูกสังคม

^{๑๑} อนุชาติ พวงสำลี และคณะ, *การพัฒนาเครื่องมือชี้วัดคุณภาพและสังคมไทย*, หน้า ๔๔.

^{๑๒} ดวงเดือน พันธุมนาวิน และเพ็ญแข ประจันปัจฉินัก, *จริยธรรมของเยาวชนไทย*, (๒๕๒๔ ; อ้างอิงมาจาก Tracy & Cross, ๑๙๗๓) หน้า ๑๑.

ลงโทษ ด้วยเหตุนี้แม้ว่ามนุษย์เราจะมีได้มีจริยธรรม หรือความต้องการมาตรฐานทางจริยธรรมตั้งแต่เกิดก็ตาม เมื่อโตขึ้นจะมีปทัสถานของจริยธรรม และพฤติกรรมไปตามแนวโครงสร้างทางวัฒนธรรมทางสังคม ซึ่งได้มาด้วยการเสริมแรงนั่นเอง ในการอธิบายต้นกำเนิด และการเปลี่ยนแปลงจริยธรรม การเรียนรู้ได้เน้นการเรียนรู้โดยบังเอิญ และการเลียนแบบเป็นสำคัญ ทำให้บุคคลมีพฤติกรรมที่แปลกใหม่ หรือแตกต่างไปจากเดิมได้โดยง่าย โดยให้ความสำคัญแก่ลักษณะของสถานการณ์ ซึ่งจะเป็นเครื่องกระตุ้นให้บุคคลกระทำพฤติกรรมซ้ำ ๆ จนกลายเป็นลักษณะนิสัยของบุคคลนั้นไปในที่สุด สิ่งทีกระตุ้นให้บุคคลกระทำพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ คือ การหวั่นความพอใจ และการหลบหนีจากความทุกข์

อย่างไรก็ตาม การที่บุคคลถูกกระตุ้นให้กระทำการต่าง ๆ เพราะมุ่งหวั่นความพึงพอใจและการหลบหนีจากความทุกข์ เช่น บุคคลจะมุ่งศึกษาในชั้นสูง ๆ มุ่งศึกษาเชิงลึก เพื่อที่หวังจะได้ทำการงานที่ดี มีรายได้ที่มั่นคง เป็นต้น

และตามทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม โดยเฉพาะทฤษฎีที่เสนอโดยอัลเบิร์ต แบนดูรา^{๑๓} ซึ่งมีความสมบูรณ์มากในปัจจุบัน มีแนวคิดพอสรุปได้ดังนี้

สิ่งที่เรียนรู้ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์กับเหตุการณ์ความเชื่อมั่นที่มีผลในการควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ เมื่อประสบเหตุการณ์หนึ่งมนุษย์มีความหวัง

วิธีการเรียนรู้ คือการเรียนรู้เกิดจากประสบการณ์ตรงที่เกิดขึ้นโดยตนเอง หรือเกิดจากการสังเกตพฤติกรรม หรือผลกรรมของผู้อื่น และจากการอ่านสิ่งที่ผู้อื่นบันทึกไว้ด้วยวิธีการเรียนรู้หลายรูปแบบ ทำให้มนุษย์เรียนรู้ได้อย่างกว้างขวาง และรวดเร็ว

ความเชื่อ คือ ผลของการการเรียนรู้ของมนุษย์ จะพัฒนาเป็นความเชื่อของมนุษย์มีบทบาทในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ จะเห็นได้จากตัวอย่างการยอมอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากด้วยความเชื่อว่า จะทำให้มีความสุขในอนาคตหนึ่ง ๆ จะทำให้เกิดผลกรรมอะไรบ้าง และผลกรรมต่าง ๆ มีความน่าปรารถนามากน้อยเพียงใด การคิดในเชิงประเมินจะนำไปสู่การตัดสินใจที่จะทำหรือไม่ทำพฤติกรรมใด พฤติกรรมหนึ่ง และนำไปสู่การบังคับตนเอง ให้ประพฤติปฏิบัติตามที่ตนตั้งใจไว้

๑. มีอาหารที่มีคุณภาพ มีกินและกินเป็น “การมีกิน” อย่างดี คือมีอาหารหลักทั้ง ๕ หมู่สำหรับบริโภคในแต่ละวัน “กินเป็น” หมายความว่า ต้องรู้จักเลือกในสิ่งที่จะบริโภคเข้าไป เพื่อให้ร่างกายสามารถนำมาใช้ในการสร้างและซ่อมแซมร่างกาย ป้องกันและต้านทานโรค ช่วยให้ระบบต่างๆ ในร่างกายทำงานได้เป็นปกติ และให้พลังงาน

๒. มีที่อยู่อาศัยและที่ทำงานที่สะดวก สบาย ที่อยู่อาศัย ไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่ เรียบง่ายหรือสวยงาม ต้องสามารถใช้เป็นที่คุ้มกันภัยอันตรายจากธรรมชาติ และจากคนร้ายได้ เป็นคลายเครียด พักผ่อนหย่อนใจได้

๓. สัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว การที่ครอบครัวจะอยู่ได้อย่างมั่นคง ต้องอาศัยความเข้าใจซึ่งกันและกัน การให้อภัยและความรับผิดชอบ ฯลฯ ในครอบครัว พ่อแม่ต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียว บุตรจะเรียนรู้ได้ว่าอะไรถูก อะไรผิด อะไรเป็นคุณค่าของชีวิต

^{๑๓} Burrhur, Skinner F. **Beyoned Freedom and Dignity**. (New York : Penquin Book, p. ๒๒.

๔. มีสุขภาพดี มีพละทานมี องค์การอนามัยโลกให้นิยามว่า คำว่าสุขภาพดีไว้ว่าสุขภาพคือ สวัสดิการทางกาย อารมณ์ ปัญญา และสังคม ผู้มีสุขภาพส่วนรวมดี ย่อมช่วยให้สวัสดิการส่วนรวมดีด้วย

๕. มีการศึกษา มีโอกาสเรียนรู้ มนุษย์ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาหลัก คือ อ่านออก เขียนได้ ทำเลขได้ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ให้ได้การศึกษา และเรียนรู้เรื่องอื่นๆ ต่อไป

๖. เป็นผู้ผลิตและบริโภคเป็น เราทุกคนเป็นผู้บริโภค คือ กิน เสพ ใช้ สิ่งต่างๆ ทั้งหลายเพื่อสนองความต้องการของร่างกาย การฉลาดบริโภคคือ การบริโภคอย่างพอดี เพราะถ้ามากเกินไปหรือน้อยไป ก็จะทำให้เกิดปัญหาได้ ในการเป็นผู้ผลิตเป็นนั้น จะต้องไม่ผลิตสิ่งที่เป็นพิษเป็นภัยแก่ผู้อื่น

๗. มีอาชีพสุจริต งานเป็นเครื่องมือทำมาหากินต่างๆ นั้น หากไม่ผิดทางโลกและทางธรรม ย่อมเป็นงานสุจริต งานสุจริต ย่อมไม่ก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่น

๘. มีคุณธรรม จริยธรรม คือ สภาพคุณงามความดี และจริยธรรม คือ ยึดคุณธรรมและนำมาปฏิบัติ

๙. รู้จักหาความรู้แก้ปัญหา และคลายทุกข์ด้วยกุศลวิธี ปัญหาคือเรื่องหรือสิ่งที่ต้องแก้ไข ก่อนจะแก้ปัญหาต้องพยายามหาสาเหตุของปัญหา เพื่อจะได้แก้ไขแต่ละสาเหตุ เมื่อเกิดปัญหามักจะมีทุกข์ตามมา ความทุกข์จะหนักหรือเบา ก็ขึ้นอยู่กับมุมมองทุกข์นั้น

๑๐. รู้จักตัดสินใจ การตัดสินใจมีความสำคัญมากสำหรับประชาชนที่อยู่ในการปกครองระบอบประชาธิปไตย การตัดสินใจต้องเริ่มด้วยความรู้คือรู้ว่า อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เมื่อทำแล้วจะเกิดอะไรตามมา นอกจากความรู้แล้ว ยังต้องใช้ประสบการณ์จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วแก่ตนเองหรือแก่ผู้อื่น มาใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ ด้วยจะได้ไม่ผิดพลาด หรือมีความผิดพลาดน้อยที่สุด

๑๑. ผู้มิตรและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ทุกคนจำเป็นต้องมีกัลยาณมิตร เพื่อนผู้หวังดีคอยชักเตือนให้ทำดี การคบหากับคนอื่นนั้น เราจะต้องคิดเสมอว่า มนุษย์แต่ละคนแตกต่างกัน เพราะได้รับการเลี้ยงดูมาต่างกัน อยู่ในสิ่งแวดล้อมต่างกัน

๑๒. ขวนขวายทำกิจที่มีประโยชน์ ทุกคนควรมีความตั้งใจแน่วแน่ว่าจะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวม การทำประโยชน์อาจทำได้หลายอย่างจะทำด้วยกิริยาหรือวาจาก็ได้

๑๓. มีเวลาว่างและใช้เวลาว่างพัฒนาตนเอง การใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ นับว่าเป็นการให้เวลามีคุณค่าแก่ตนเอง เช่น การอ่านหนังสือ การทำงานอดิเรก การออกกำลังกาย ในโลกของเรามีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นเสมอ การติดตามความก้าวหน้าต่างๆ ช่วยป้องกันไม่ให้เราอยู่ล้าหลังและเสียประโยชน์ การพัฒนาตนเองนั้นสำคัญยิ่งกว่าการพัฒนาคนอื่น ควรจะหมั่นถามตนเองว่า เราทำตัวของเราให้ดีกว่าที่เราเคยเป็นอยู่หรือไม่

การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมให้แก่บุคคล จะต้องให้วิธีการเรียนรู้ทั้งทางตรง และทางอ้อม ด้วยการสร้างเงื่อนไขให้บุคคลประสบด้วยตนเอง หรือการให้เป็นแบบอย่าง หรือการฝึกอบรมให้บุคคลเกิดความเชื่อ เช่น การเข้ารับการฝึกอบรมกรรมฐาน เพื่อให้บุคคลผู้นั้นได้เรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในประสบการณ์ด้วยตนเอง ทำให้บุคคลที่เข้ารับการฝึกอบรมรู้จักควบคุมพฤติกรรม การแสดงออกของพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม จะได้ประพฤติปฏิบัติตนในสังคมได้อย่างปกติสุข

๒.๑.๔ การพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ จึงมีหลักธรรมหลายข้อที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งถือว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการที่จะฝึกฝนเพื่อพัฒนาตนเองของปัจเจกบุคคล ทำให้สามารถปฏิบัติหน้าที่และดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างปกติสุข อีกทั้งยังได้ชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นอยู่ใกล้เคียงกันยิ่งขึ้นอีกด้วย นับเป็นการปฏิบัติที่ไม่เสื่อมถอย การประพฤติปฏิบัติตนในเบื้องต้น ก็เริ่มจากขั้นที่ง่าย ๆ ไปหายาก ในขั้นที่หายากไปสู่ขั้นที่ละเอียด ซึ่งทำได้โดยการตั้งตนให้อยู่ในศีลเป็นเบื้องต้นก่อน^{๑๔} มีการรู้จักวิธีคุ้มครองรักษาอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภค และรู้จักเพิ่มพูนสั่งสมความเพียร^{๑๕} เพื่อทำให้ตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะถ้าไม่สิ้นกิเลสอาสวะ มนุษย์จำเป็นต้องพัฒนาตนทำกิจที่ควรทำ ยินดีในสิ่งที่ควรยินดีจะบรรลุสุขด้วยสุข^{๑๖} คือความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

๑. คุณภาพชีวิตด้านภายนอก คือ ด้านร่างกาย หรือ พฤติกรรม

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังนั้นจึงให้ความสำคัญในตัวมนุษย์ในฐานะเป็นผู้ที่ฝึกฝนและพัฒนาได้^{๑๗} ดังพระบาลีที่ว่า ทนโต เสฐฐุ มนุสเสสุ ในหมู่ผู้ประเสริฐสูงสุด คือ คนที่ฝึกแล้ว^{๑๘} มนุษย์จึงเป็นสัตว์พิเศษเหนือสัตว์ทั้งหลาย ในแง่ที่มีความสามารถในการฝึกอบรมให้สามารถเพิ่มพูนระดับสติปัญญาได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

สาระสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ การมุ่งแก้ปัญหาทุกข์ โดยการทำความเข้าใจในตัวมนุษย์และแรงผลักดันที่ก่อให้เกิดความยึดมั่นในตนเอง และความแปลกแยกในตัวของมนุษย์เอง นอกเหนือจากความแปลกแยกเบื้องต้น ที่เกิดขึ้นในตัวของมนุษย์แล้ว ได้ขยายวงกว้างออกไปสู่การสร้าง ความแปลกแยก และเบียดเบียนทำลายล้าง ในมิติที่กว้างขวางออกไป ทั้งทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่มนุษย์ขาดความเข้าใจโลกและชีวิตที่เป็นไปตามสังขารของธรรมชาติ

แนวคิดการพัฒนาชีวิตที่ผ่านมาในเกือบทุกสังคมในโลกนั้น ได้ยึดกรอบกระบวนทัศน์ของตะวันตกที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเน้นการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อก่อให้เกิดความสุขทางกายและความสะดวกสบายแก่มวลมนุษย์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาถูกให้น้ำหนักไปที่ร่างกาย หรือวัตถุเทคโนโลยีเพียงด้านเดียวนั้น ก่อให้เกิดปัญหาหรือความทุกข์แก่มวลมนุษย์อย่างใหญ่หลวง เพราะแนวคิดที่มีฐานคิดแบบตะวันตกลักษณะนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ที่เคยอยู่อย่างอาศัยซึ่งกันและกันด้วยดี กลายเป็นความสัมพันธ์แบบทำลายล้างซึ่งกันและกัน มนุษย์มุ่งพิชิตธรรมชาติ จัดการหาผลประโยชน์จาก

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๐๘.

^{๑๕} พระพิพิธธรรมสุนทร (ชัยวัฒน์ ธตมวฑฺฒโน), *เทศนาว่าไร้*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง ๒๕๓๙), หน้า ๘๐.

^{๑๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒/๓.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๑๑.

^{๑๘} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๗๒., พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

ธรรมชาติ เป็นเหตุให้ธรรมชาติถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว และผลเสียของการทำลายล้าง ได้ย้อนกลับสู่ตัวมนุษย์ดังที่ปรากฏวิกฤตปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบัน^{๑๙}

สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการมุ่งหาความสุขอย่างขาดสติของมนุษย์ไว้ในหนังสือ สุขภาพองค์รวมแนวพุทธ ไว้ที่น่าสนใจว่า เมื่อมนุษย์วิ่งเล่นไปหาความสุขโดยไม่รู้ตัวและมัวประมาท อีกทั้งจะต้องแข่งขันแย่งชิงกันด้วย คนก็จะสุดโต่งไปข้างเดียว ในแง่ที่จะพัฒนาความสามารถในการหาสิ่งเสพให้เก่งที่สุด แต่ละเลยลืมนึกถึงการพัฒนา หรือแม้แต่การที่จะรักษาความสามารถที่จะมีความสุข เป็นเหตุให้เมื่อมนุษย์ยังอยู่ในโลกนานไป ยิ่งกลายเป็นสัตว์ที่มีความสุขได้ยากขึ้น ๆ แต่มีความสุขได้ง่ายขึ้น ๆ พุดสั้น ๆ ว่าเกิดภาวะทุกข์ง่ายสุขได้ยาก โดยนัยนี้ ในโลกแห่งการแสวงหาความสุขที่เก่งกาจแคล่วคล่องยิ่งขึ้นของมนุษย์ จึงกลับกลายเป็นว่า ผลสัมฤทธิ์แห่งความสุขเพิ่มไม่ทันการแผ่ขยายของปัญหาแห่งความสุข^{๒๐}

ซึ่งจากใจความข้างต้น ผู้วิจัยเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง เพราะความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบันนี้ความสุขดูเหมือนจะหาได้ยากยิ่งขึ้นไม่ว่าจะในสังคมตะวันตก หรือสังคมตะวันออกเองก็ตาม ทั้งนี้เพราะแนวคิดการพัฒนาชีวิตโดยใช้กรอบกระบวนการทัศน์ของตะวันตกที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อก่อให้เกิดความสุขกายและความสะดวกสบาย ทำให้มนุษย์เกิดอาการที่เรียกว่า ติดสุข ซึ่งคำว่าติดสุขในที่นี้ หมายถึง สุขที่ต้องอาศัยการเสพวัตถุ หรือสิ่งบำรุงบำเรอภายนอก ที่นำมาปรนเปรอ ตา หู จมูก ลิ้น กายของตน

ดังนั้น มนุษย์ต้องพยายามที่จะไขว่คว้าสิ่งที่ตนเองเรียกว่า ความสุข เป็นเหตุให้สภาพจิตใจจึงเต็มไปด้วยความดิ้นรนทะยานยาก เพื่อให้ได้ให้มีในสิ่งที่ตนปรารถนา พอวันวันเข้าชีวิตและความสุขของตนเองจำเป็นต้องขึ้นอยู่กับวัตถุภายนอกโดยไม่รู้ตัว กลายเป็นการสูญเสียอิสรภาพของชีวิตไปในที่สุด

เมื่อพิจารณาทัศนะของพระพุทธศาสนาจะพบว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตในอันที่จะนำมาซึ่งสุขภาวะที่แท้จริงของมนุษย์นั้น ต้องเป็นไปตามความจริงแห่งธรรมชาติของชีวิต นั่นคือ มนุษย์ต้องมีปัญญาในอันที่จะรู้และเข้าใจธรรมชาติแห่งชีวิตของตน มองเห็นและตระหนักถึงความจำเป็นในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนนั้น พร้อมทั้งพัฒนาปัญญาที่จะช่วยชีวิตและจัดการกับการพัฒนาชีวิตนั้นได้อย่างถูกต้อง^{๒๑}

ในความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ อันคนเราเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องพยายามเป็นอยู่ให้ได้ โดยเริ่มตั้งแต่เป็นอยู่ให้รอด คือให้มีชีวิตรอด แต่แค่รอดคงไม่พอ ต้องพยายามให้ชีวิตมีความเป็นอยู่ให้ได้

^{๑๙} สาลิกา หาญพานิชย์, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตเชิงพุทธบูรณาการ”, **ดัชนีนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๓.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **สุขภาพองค์รวมแนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (๑๙๘๗) จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔๑-๒๔๕.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์, **สุขภาพองค์รวมแนวพุทธ**, อ้างแล้ว, หน้า ๓-๔.

การที่จะเป็นอยู่ให้ดี จำเป็นต้องศึกษา การศึกษาคือ การฝึกฝนพัฒนาชีวิตของตนเองให้มีความสามารถที่จะเป็นอยู่ได้อย่างดี^{๒๒}

การจะพัฒนาฝึกปรือตนตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความมุ่งหมายให้ผู้ฝึกฝนพัฒนานั้น ได้รับประโยชน์สุขตั้งแต่ขั้นต้นในการลงมือปฏิบัติ กล่าวคือ เริ่มแต่การรู้จักปฏิบัติตนที่ดีต่อสภาพสิ่งแวดล้อมภายนอก ซึ่งเรียกว่า เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย^{๒๓} มีสำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก สำรวมลิ้น สำรวมกาย และสำรวมใจ เพื่อจะได้ใช้เป็นพื้นฐานของศีล คือ เจตนางดเว้นจากความชั่วทางกาย และเจตนางดเว้นจากความชั่วทางวาจา เรียกว่า พัฒนาด้านความประพฤติ หรือ พัฒนาด้านพฤติกรรมที่ดี อันเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนาและช่วยให้ปัญญางอกงาม อย่างน้อยพึงพัฒนาพฤติกรรมที่ไม่เป็ดเปียน แต่เป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์เกื้อกูล^{๒๔}

วัตถุประสงค์หลักการพัฒนาคุณภาพชีวิต ก็เพื่อให้เกิดความรู้ และความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ จากความอยู่รอดด้วยกิเลส มาสู่ความเป็นอยู่ด้วยปัญญา^{๒๕} นอกจากเป็นหลัก และเป็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเองแล้ว และยังทำให้เกิดความกรุณาต่อผู้อื่นด้วย คือ ทำให้เกิดความเข้าใจและเห็นอก เห็นใจเพื่อนมนุษย์ คิดจะช่วยเหลือ ตลอดจนช่วยให้สามารถวางตนเป็นกัลยาณมิตร จึงสามารถคิดหาวิธีช่วยแก้ไขปัญหา และวัตถุประสงค์ของการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีคือ เพื่อฝึกฝนพัฒนาคนให้รู้จักปฏิบัติต่อชีวิต หรือดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง มีความสุข โดยให้รู้จักในการแก้ปัญหาชีวิต และหาทางออกจากความทุกข์ได้ด้วยดี โดยไม่ก่อให้เกิดโทษพิษภัยแก่ผู้อื่น และแก่สังคม เพื่อให้รู้จักแสวงหา และเสพความสุขทางวัตถุอย่างถูกต้อง ปราศจากโทษพิษภัย ไร้การเบียดเบียนและพร้อมที่จะใช้สิ่งอำนวยความสะดวกนั้นๆ ในทางที่เกื้อกูลแก่ผู้อื่นและสังคม พร้อมทั้งความสามารถ ให้บางอย่างในการที่จะเอื้ออำนวยความสุขแก่ผู้อื่น และแผ่ขยายความสุขออกไปในสังคม ทั้งนี้วัตถุประสงค์แท้จริง ก็คือ เพื่อให้พึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุภายนอกเสียทุกอย่าง จะพึงวัตถุภายนอกในกรณีที่เป็นต่อสุขภาพ อนามัย ความจำเป็นด้านปัจจัย ๔ มีเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค แต่ไม่ใช่แสวงหาเพื่อมอมเมาจิตใจให้เกิดการสะสมจนไม่รู้จักเพียงพอ ฉะนั้น จุดมุ่งหมายหลักคือ เพื่อให้รู้ความสำคัญในการพัฒนาชีวิต จะได้แก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง รวดเร็ว และทันต่อเหตุการณ์ ไม่ประมาทในการทำกิจกรรม โดยผ่านกระบวนการฝึกฝนอย่างเป็นระบบ เพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ผลดี ในที่นี้ เพื่อให้เห็นวัตถุประสงค์ของคุณภาพชีวิตตามหลักพุทธศาสนาชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอกล่าวถึงคุณภาพชีวิตทั้ง ๒ ด้านโดยสังเขป ดังนี้

๑. คุณภาพชีวิตด้านเหตุ (วิธีการดำเนินชีวิต)

คำว่า “คุณภาพชีวิตด้านเหตุ” ในที่นี้ หมายถึง คุณภาพชีวิตในด้านวิธีการหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต อันเป็นเหตุให้ชีวิตประสบกับภาวะหรือสถานการณ์ต่างๆ ในทางที่ดี ซึ่งในทางพุทธศาสนานั้น แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดี ได้แก่ การประพฤติธรรม เพราะเหตุว่าการประพฤติธรรมนำมาซึ่งผลที่ดีงามคือ ความสุข ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *คู่มือชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๐๐) หน้า ๒-๔.

^{๒๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๗๙.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๘.

และโลกหน้า”^{๒๕} จึงอาจกล่าวโดยสรุปที่สุดได้ว่า คุณภาพชีวิตด้านเหตุนี้ ได้แก่ การประพฤติธรรม คำว่า “ธรรม”^{๒๖} ในที่นี้ หมายถึง หลักสำหรับประพฤติปฏิบัติในทางพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้มากมาย และเป็นที่น่าอัศจรรย์ว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น แม้จะมีมากมาย แต่ก็สามารถเชื่อมโยงหรือสอดคล้องกันได้โดยไม่ขัดกัน ด้วยเหตุที่มีความมุ่งหมายอันเดียวกันคือ ความดับทุกข์ หรือการแก้ปัญหาชีวิตและสังคม ให้แก่เหล่าสัตว์นั่นเอง

๒. คุณภาพชีวิตด้านผล (จุดหมายของชีวิต)

คำว่า “คุณภาพชีวิตด้านผล” ในที่นี้ หมายถึง คุณภาพชีวิตในด้านภาวะหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ในทางที่ดีที่ชีวิตได้ประสบ กล่าวคือ คุณภาพชีวิตในแง่การบรรลุผลหรือจุดหมายของชีวิตนั่นเอง (คำว่า “ผล” ในที่นี้ ตรงกับคำว่า “อรรถะ” หรือ “อรรถ” ซึ่งหมายถึง ประโยชน์ หรือผลที่เป็นจุดหมายของชีวิต)^{๒๗} ตามหลักพุทธศาสนานั้น ผลที่ทุกชีวิตมุ่งประสงค์กันโดยสรุปก็คือ ความสุข ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้รักสุข”^{๒๘} คุณภาพชีวิตด้านผลจึงได้แก่ การมีชีวิตที่เป็นสุขนั่นเอง

ทัศนะเรื่องความสุขในทางพุทธศาสนานั้น มีการจัดแบ่งไว้หลายลักษณะ หากจะกล่าวในแง่การมีชีวิตที่เป็นสุข ก็อาจจะกล่าวตามองค์ประกอบของชีวิตอย่างกว้างๆ ซึ่งสามารถสรุปความสุขได้ ๒ ประการ ได้แก่ กายิกสุข คือ สุขทางกาย และเจตสิกสุข คือ สุขทางใจ ซึ่งอาจแบ่งได้ ๓ ระดับขึ้น^{๒๙} ได้แก่

(๑) กามสุข คือ สุขเนื่องด้วยกาม ได้แก่ ความสุขกายสบายใจที่เกิดขึ้นด้วยอาศัยกามคุณ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เป็นความสุขขั้นสามัญชนโดยทั่วไป ที่ยังเนื่องอยู่ด้วยวัตรธรรม เช่น การมีครอบครัวที่ดี การมีสุขภาพที่ดี การทรัพย์สมบูรณ์ เป็นต้น

(๒) ฌานสุข คือ สุขเนื่องด้วยฌาน ได้แก่ ความสุขที่เกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรทางใจ จนเกิดผลที่เรียกว่า “ฌาน” ขึ้นต่าง ๆ ทั้งรูปฌานและอรูปฌาน เป็นความสุขขั้นสูงกว่าสามัญชนทั่วไป และไม่เนื่องด้วยวัตรธรรมอย่างกามสุข

(๓) นิโรธสุข คือ สุขเนื่องด้วยนิโรธสมบัติ ได้แก่ ความสุขที่เกิดขึ้นจากการบรรลุถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง หรือหมดกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย เป็นความสุขขั้นสูงสุด เป็นความสุขของพระอริยบุคคลผู้พัฒนาตนจนถึงที่สุดแล้ว อันเป็นเป้าหมายขั้นปรมาตถิในทางพุทธศาสนา

เกณฑ์วัดคุณภาพชีวิตด้านผลระยะสั้นและระยะยาวทั้ง ๔ นี้ จะเห็นได้ว่า มุ่งเน้นถึงด้านคุณธรรม ซึ่งเกิดจากภาวะจิตใจที่ดีงามเป็นสำคัญ ในขณะที่เกณฑ์ระยะสั้นนั้นโดยภาพรวมก็มุ่งเน้นด้านภายนอกหรือด้านกายภาพเป็นสำคัญ หากบุคคลใดบรรลุผลทั้ง ๒ นี้อย่างสมบูรณ์ บุคคลนั้นตาม

^{๒๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๙/๘๕.

^{๒๖} คำว่า “ธรรม” มีความหมายหลายนัย แต่ในที่นี้มุ่งหมายถึง จริยธรรม หรือ หลักประพฤติปฏิบัติเท่านั้น

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๙๔.

^{๒๘} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๙๓.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๓๑.

หลักพุทธศาสนาท่านเรียกว่าเป็น “บัณฑิต” ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ธีรชน ท่านเรียกว่า บัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า”^{๓๐}

๓. เกณฑ์วัดการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านผล

หากจะหาเกณฑ์วัดคุณภาพชีวิตด้านผลในขั้นนี้ ก็อาจจะนำหลักการเรื่องอรรถะ ๒^{๓๑} มาเป็นแนวทางได้ กล่าวคือ ผลหรือจุดมุ่งหมายของชีวิต มี ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑) **ผลระยะสั้น** ได้แก่ ผลที่พึงประสงค์ในปัจจุบัน เรียกว่า “ทิฐฐัมมิกัตถะ” เป็นผลขั้นต้น หรือจุดหมายเฉพาะหน้า หมายถึงผลที่มองเห็นๆ กันอยู่ ที่เข้าใจกันง่าย เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน หรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้^{๓๒} เป็นความสุขของชีวิตชาวบ้านทั่วไป ซึ่งเมื่อนำกรอบความคิดเรื่องหลักการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ ประการ ที่เรียกว่า “ทิฐฐัมมิกัตถะ ๔” ได้แก่ อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น) อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) และสมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม)^{๓๓} มาประยุกต์กล่าวในแง่ผล ก็จะได้เกณฑ์วัดคุณภาพชีวิตด้านผลระยะสั้น ๔ ประการ (๔ ส.) ได้แก่

(๑) **สุขภาพ** คือ การมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี เป็นผลซึ่งอำนวยให้มีความพร้อมที่จะทำงานต่างๆ ด้วยความมุ่งมั่น ขยันขันแข็ง ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค จนสามารถดำเนินตามหลักอุฏฐานสัมปทาได้อย่างสมบูรณ์

(๒) **สวัสดิภาพ** คือ การมีสวัสดิภาพในชีวิตและทรัพย์สินหรือฐานะของตน รวมทั้งเกียรติยศความดั่งามต่าง ๆ ที่ได้พยายามสร้างสรรค์ขึ้นหรือหามาได้ เป็นผลซึ่งอำนวยให้สามารถที่จะดำรงรักษาทรัพย์สินหรือฐานะนั้นให้คงอยู่อย่างมั่นคง ตามหลักอารักขสัมปทาอย่างสมบูรณ์

(๓) **สภาพแวดล้อม** คือ การมีสภาพแวดล้อมที่ดี โดยเฉพาะด้านบุคคล กล่าวคือ มีบุคคลแวดล้อมที่เป็นผู้ประกอบด้วยความรอบรู้และมีหลักคุณธรรมในการดำเนินชีวิต สามารถเป็นที่พึ่งพิงหรือเป็นผู้ชี้แนะให้การดำเนินชีวิตเป็นไปในทิศทางที่ดีได้ การมีสภาพแวดล้อมด้านบุคคลที่ดีนี้เป็นผลอำนวยให้สามารถมีมิตรที่ดีตามหลักกัลยาณมิตตตาได้อย่างสมบูรณ์

(๔) **สมดุล** คือ การมีปัจจัยขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะปัจจัย ๔ เพียงพอต่อความจำเป็นในการดำเนินชีวิต สามารถพึ่งตนเองได้และดำรงอยู่อย่างมีความสุขด้วยปัจจัยที่มีนั้น เป็นผลอำนวยให้สามารถดำเนินตามหลักการใช้ชีวิตพอเพียงหรือหลักสมชีวิตาได้อย่างสมบูรณ์ เกณฑ์วัดคุณภาพชีวิตทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ ถือเป็นเกณฑ์วัดสำคัญในแง่ผลระยะสั้น ผู้ที่มีคุณภาพชีวิตสมบูรณ์จึงต้องเป็นผู้ที่มีสุขภาพกายและใจที่ดี มีสวัสดิภาพในการครองชีวิต มีสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะบุคคลรอบข้างที่ดีและมีชีวิตที่สมดุลหรือพอเพียงตามนัยที่กล่าวมา

๒) **ผลระยะยาว** หรือผลที่พึงประสงค์ในเบื้องหน้า เรียกว่า “สัมปรายิกัตถะ” เป็นผลที่ล้ำลึกยิ่งกว่าที่จะมองเห็นกันเฉพาะหน้าหรือผิวเผินในภายนอก^{๓๔} เป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไปที่สามารถเป็นหลักประกันอนาคตของชีวิตได้ว่าจะเป็นไปในทิศทางที่ดี ซึ่งหากจะจำแนกให้ชัดก็อาจจะนำคำ

^{๓๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๒.

^{๓๑} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๖/๕๑๓.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๙๔.

^{๓๓} อ.อ.อุทฺท. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๙๔.

สอนเรื่องผลหรือประโยชน์ในเบื้องต้นที่เรียกว่า “สัมปรายิกัตถะ ๔” ได้แก่ สัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) จาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยจาคะ) และ ปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) มาประยุกต์เป็นกรอบความคิดเรื่องคุณภาพชีวิตด้านผล ก็จะได้เกณฑ์วัดคุณภาพชีวิตด้านผลระยะยาวสำหรับบุคคล ๔ อย่าง ได้แก่

(๑) มีความเชื่อมั่น คือ เชื่อมั่นในความสามารถของตัวเองและเชื่อมั่นในแนวทางที่ตนเลือกที่จะดำเนินว่า สามารถนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในระยะยาวได้ เป็นความเชื่อมั่นที่ประกอบด้วยเหตุผล ได้ไตร่ตรองดีแล้วตามหลักสัทธาสัมปทา คนที่เชื่อมั่น ย่อมมีโอกาสประสบความสำเร็จหรือความสุขที่ยิ่งๆ ขึ้นในระยะยาวได้

(๒) มีระเบียบวินัย คือ มีลักษณะนิสัยประจำตนที่ดีงามหรือความประพฤติดี ปฏิบัติตามกฎระเบียบวินัยต่างๆ ของสังคมอย่างถูกต้อง รวมทั้งมีอาชีพที่เหมาะสมเป็นสัมมาชีพ ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นตามหลักสีลสัมปทา คนที่มีระเบียบวินัยดี หรือมีศีลสมบูรณ์ ย่อมเป็นฐานให้ชีวิตก้าวหน้าและประสบความสำเร็จอย่างมั่นคงยิ่งๆ ขึ้นไปในระยะยาวได้

(๓) มีความเสียสละ คือ มีน้ำใจดีงาม รู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความทุกข์ยากตามสมควรแก่กำลังความสามารถของตน ไม่เห็นแก่ตัว ไม่ตระหนี่ตามหลักจาคสัมปทา คนที่มีความเสียสละนี้ ย่อมเป็นที่รักเป็นที่ชื่นชมของผู้อื่น ทำให้สามารถมีสัมพันธภาพที่ดีกับคนรอบข้างได้อย่างมั่นคงและยืนยาว

(๔) มีความรอบรู้ คือ มีปัญญาดี รู้จักคิดพิจารณา มีวิจยญาณในการดำเนินชีวิตหรือประกอบกิจการต่างๆ อย่างรอบคอบ รู้เท่าทันโลกและชีวิต สามารถทำจิตให้เป็นอิสระได้ตามโอกาสสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ที่ประสบให้เป็นไปในทิศทางที่ดีตามหลักปัญญาสัมปทา คนที่มีปัญญานั้น ถือว่ามีทรัพย์อันประเสริฐที่สุด ซึ่งสามารถเป็นเครื่องอำนวยให้ชีวิตประสบความสำเร็จยิ่งๆ ขึ้นไปได้อย่างแน่นอน

๒. ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ทางกายภาพ

ความต้องการทางกาย และจิตใจ เป็นเหตุปัจจัย ให้มีการพัฒนามนุษย์ให้ดีขึ้น หรือ เลวลงได้ เนื่องจากความต้องการนั้น เข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ทั้งภายในและภายนอก มีดังต่อไปนี้

๑) ความต้องการทางร่างกาย หมายถึง ความต้องการปัจจัย ๔ คือ ความต้องการทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

๒) ความต้องการทางสังคม หมายถึง ความปรารถนาสร้างหลักฐานทางครอบครัว หลักฐานในหมู่คณะ ในชาติ และกว้างออกไปถึงความต้องการผูกพันระหว่างชาติ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันชาติ เป็นต้น

๓) ความต้องการทางจิตใจหรือทางศาสนา หมายถึง ความจำเป็นต้องมีศีล คือ การละเว้นจากความชั่ว และมีธรรม คือ การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม อันเป็นรากฐานของกิจการทั้งปวง และต้องการให้หลักธรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือพัฒนาคน เพื่อควบคุมคนให้มีความประพฤติที่ดีงามแก่สังคมของตน ความกลัวเป็นพื้นฐาน เช่น ปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่างที่อธิบายไม่ได้ ก็ให้ความสำคัญ เคารพนับถือ บูชา เช่น บูชาต้นไม้ บูชาเทพเจ้าต่าง ๆ เป็นต้น ความต้องการรู้แจ้งเห็นจริง หมายถึง การใช้เหตุผลเพื่อเข้าใจชีวิต ความต้องการรักษาผลประโยชน์ของหมู่คณะ สังคม ให้

ปลอดภัย ความต้องการเสรีภาพในการดำเนินชีวิตไม่ตกเป็นเหยื่อของสิ่งใด และความต้องการให้ผู้มีความสามารถ ทำคุณประโยชน์แก่สังคม^{๓๕}

การพัฒนาชีวิต ควรพัฒนาที่จิตใจก่อนจึงจะได้ผลดี ดังพระพุทธดำรัสว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยด้วยใจ”^{๓๖} คนจะทำดี พุทธดี หรือทำชั่ว พุทธชั่ว ก็ล้วนมาจากใจทั้งสิ้น จากนั้นจึงนำไปสู่แสดงออกภายนอกที่เป็นพฤติกรรมทางกายและวาจา เป็นผลติดต่อกันไปดังลูกโซ่ มีข้อน่าสังเกตอยู่ว่า พฤติกรรมที่ถูกอำนาจของจิตใจถ่ายทอดออกมานั้น มีผล ๒ อย่าง คือ พฤติกรรมฝ่ายดี ให้คุณค่าต่อชีวิต เรียกว่า กุศลกรรม และพฤติกรรมฝ่ายเลว ให้โทษต่อชีวิต เรียกว่า อกุศลกรรม^{๓๗} กล่าวคือ บุคคลผู้พัฒนาเรียกว่า ผู้มีบุญมีกุศล และบุคคลผู้ไม่พัฒนาตนเองเลยท่านเรียกว่า ผู้ขาดบุญขาดกุศล

สรุปได้ว่า ทศนะเรื่องคุณภาพชีวิตในทางพุทธศาสนานั้น มีความครอบคลุมทั้งในด้านเหตุและผลอย่างชัดเจน เกณฑ์ในการวัดคุณภาพชีวิตนั้นอาจประมวลได้ว่า “คนที่มีคุณภาพชีวิตสมบูรณ์ต้องเป็นผู้ดำเนินตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘ และบรรลุผลหรือจุดมุ่งหมาย ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวตามหลักอรรถะ ๒” หรือถ้าจะกล่าวสรุปโดยสั้น ๆ ก็คือ “เป็นผู้มีธรรมและมีสุข” แต่ถ้าจะสรุปให้สั้นที่สุดก็อาจจะกล่าวได้ว่า “เป็นผู้มีธรรม” เพราะเมื่อมีธรรมแล้ว คุณภาพชีวิตด้านผลก็เป็นสิ่งที่ย่อมตามมาโดยธรรมชาตินั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะเสริมสร้างหรือพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสนานั้น ก็ต้องมุ่งเน้นที่การส่งเสริม สนับสนุนให้คนปฏิบัติธรรม หรือถ้าว่าตามนัยที่กล่าวไว้ข้างต้นก็คือ การส่งเสริมสนับสนุนให้คนปฏิบัติตามหลักการของอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดเป็นลำดับไป

๓. ธรรมชาติของมนุษย์

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และต้องตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ ของสิ่งที่เป็นสังขตธรรมทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นจากสิ่งปรุงแต่ง คือ เมื่อมีการเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องแปรปรวนแตกดับไปในที่สุด ไม่ใช่อัตตาตัวตนของผู้ใด มนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลาย ต่างก็ตกอยู่ภายใต้กฎของพระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม ชาติุนั้นได้ตั้งอยู่แล้วโดยแท้ เป็นเหตุความดำรงอยู่แห่งธรรม เป็นเหตุกำหนดความแน่นอนแห่งธรรม คือความที่ธรรมนี้เป็นปัจจัย พระตถาคตตรัสรู้ยังได้บรรลุชาติุนั้น ครั้นตรัสรู้แล้ว จึงตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ ก่อตั้งเปิดเผย จำแนกทำให้ง่ายขึ้น”^{๓๘}

ดังนั้น การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จึงเป็นการค้นพบความจริงตามที่มีอยู่แล้ว แต่การค้นพบนั้น พระองค์ทรงค้นพบด้วยตาใจ ที่เรียกว่า ญาณ จึงจะเป็นการเห็นอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงตามทฤษฎีของพุทธศาสนา ธรรมชาติของมนุษย์ที่สำคัญแบ่งเป็น ๒ ด้าน ได้แก่

^{๓๕} พระมหาสมชาย เกิดแก้ว, “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบการ ตักบาตรของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๓๐- ๓๕.

^{๓๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒.

^{๓๘} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๕๐/๔๗๙.

๑. อวิชชา : ความไม่รู้ คือ ธรรมชาติด้านด้อยของมนุษย์ มนุษย์เกิดมาพร้อมกับอวิชชา คือ ความไม่รู้ และยังไม่รู้ ทำให้มนุษย์มีข้อจำกัดในการดำเนินชีวิตทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็น การกินอยู่ หลับนอน และการเคลื่อนไหวทุกอย่าง ทำให้ไม่สามารถที่จะปฏิบัติต่อชีวิตของตนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง จึงกลายเป็นปัญหาสำหรับมนุษย์ สภาพที่ปรากฏเป็นต้นนี้รวมเรียกว่า “ทุกข์”

ธรรมชาติ คืออวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้นี้ ทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตไปอย่างไม่มีจุดหมาย ส่วนมากจึงมักจะวนเวียนอยู่ในวงของการดิ้นรนสนองความทะยานอยากตามความรู้สึกนั้น สภาพเช่นนี้ ทำให้เกิดโทษภัยแก่ชีวิต เกิดปัญหาแก่สังคม และสภาพแวดล้อมเรื่อยไป เป็นวงจรไม่รู้จบ เพราะไม่รู้แจ้ง ทางตลอดซึ่งธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑. เพราะไม่รู้แจ้งทางตลอดอริยศีล
๒. เพราะไม่รู้แจ้งทางตลอดอริยสมาธิ
๓. เพราะไม่รู้แจ้งทางตลอดอริยปัญญา
๔. เพราะไม่รู้แจ้งทางตลอดอริยวิมุตติ^{๓๙}

อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ หรือความมืด เหมือนดังคนเข้าอยู่ในห้องมืด ไม่เห็นอะไร แต่เมื่อมีอารมณ์เข้ามาประสพ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรม คือ เรื่องราว เข้ามาประสพทางตา หู จมูก ลิ้น กาย มนะ ก็รู้อารมณ์นั้น แต่รู้ผิดจากความเป็นจริงไป ไม่รู้ทั่วถึง รู้แต่เพียงเอกเทศ คือ บางส่วน เหมือนดังคนอยู่ในที่มืด เมื่อมีแสงสว่างเข้าไปเป็นช่อง ๆ ก็ให้เห็นที่อยู่ ในทางของแสงสว่าง และก็เข้าใจว่ามีอยู่เท่านั้น เท่าที่ตาเห็น เท่าที่แสงสว่างเข้ามา แต่ว่าไม่รู้ทั่วถึงเป็นต้น มีอยู่ ๔ ประการ ดังนี้

๑. ความไม่รู้ในทุกข์
๒. ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย
๓. ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ
๔. ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๔๐}

เมื่อมนุษย์ยังไม่มีความรู้การในพัฒนาชีวิตของตนในดำเนินชีวิต มนุษย์ก็เป็นอยู่โดยอาศัยความรู้สึกและความทะยานอยากไปตามความรู้สึกนั้น เป็นตัวกำหนด ที่จะนำชีวิตไปให้อยู่รอดได้ ความทะยานอยากไปตามความรู้สึกนี้ พระพุทธศาสนาเรียกว่า “ตัณหา”

ตามทรรศนะทางพุทธศาสนาสอนไว้ว่า แรงผลักดันพฤติกรรมมนุษย์ได้แก่ ความอยาก เรียกว่า ตัณหา ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ จำพวก ได้แก่

๑. กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม
๒. ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ
๓. วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ^{๔๑}

ตัณหาทั้ง ๓ จำพวกนี้ ทำให้เกิดอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นและทำให้เกิดเจตจำนง ในการกระทำพฤติกรรมต่างๆ เช่น อยากเป็นเศรษฐี ก็ทำให้ยึดมั่นในความคิดเกี่ยวกับความสุขสบายของเศรษฐี ยึดมั่นที่จะทำให้ตนร่ำรวย ซึ่งมีพฤติกรรมขยันขันแข็ง ทำมาหากินหรือโกงกินเพื่อให้เป็น

^{๓๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑/๒.

^{๔๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๒๒/๓๔๑.

^{๔๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๓๐๕/ ๒๖๓.

เศรษฐกิจ ตามคำสอนของพุทธศาสนา ตัณหาเป็นตามธรรมชาติ ในบุคคลที่ยังไม่รู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมของพุทธศาสนา โดยเฉพาะความไม่เข้าใจในหลักธรรม ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสิ่งต่างๆ (อนิจจัง) ความไม่เข้าใจในความทุกข์และสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ (ทุกข์) และการหลงผิดว่า มีตัวกู ของกู ทั้งที่ความจริงไม่มี (อนัตตา) ความไม่เข้าใจหรือความเข้าใจผิด (อวิชชา) ในหลักธรรมที่กล่าวมานี้ เป็นปัจจัยให้เกิดความทะเยอทะยานอยากคือ ตัณหา เกิดความอยากได้นั่นได้นี้ เป็นโน้นเป็นนี่ ไม่เป็นโน้นเป็นนี่ ตัณหาในพุทธศาสนา เป็นความต้องการทางจิต ความต้องการทางจิต สามารถผลักดันพฤติกรรมมนุษย์ ทรศณะนี้ตรงกันกับทัศนคติในจิตวิทยา แต่มีความแตกต่างกันตรงที่ พุทธศาสนาถือว่า มนุษย์สามารถจะหลุดพ้นความต้องการทั้งหมด ไม่เพราะผู้ที่หลุดพ้นจากตัณหา ก็ยังตกอยู่ในความต้องการในอีกระดับหนึ่ง คือ ความต้องการนิพพาน

๒. ปุริสทัมมะ : ความมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองได้ เป็นธรรมชาติด้านเด่นของมนุษย์ เมื่อเปรียบเทียบกับสัตว์เดรัจฉานแล้ว มนุษย์เสียเปรียบในเรื่องสัญชาตญาณการเอาตัวรอด ในเรื่อง การกินอยู่หลับนอนและการเคลื่อนไหว สัตว์เดรัจฉานไม่ได้ฝึก หรือแทบไม่ต้องฝึกก็อยู่รอดได้ ส่วนมนุษย์ต้องฝึกหัดเรียนรู้ทุกอย่างจึงจะเป็นอยู่ได้ แต่ข้อเสียเปรียบของมนุษย์ กลายเป็นคุณลักษณะพิเศษของมนุษย์ ซึ่งสัตว์เดรัจฉานไม่มี หรือไม่สามารถเป็นได้ กล่าวคือ มนุษย์มีศักยภาพสูงสามารถที่จะฝึกฝนพัฒนาตนได้จนถึงขั้นอริยะ หรือแม้จนถึงเป็นพุทธะ ด้วยศักยภาพที่เรียกว่า “โพธิ” แปลว่า ปัญญาตรัสรู้ หมายถึง ปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะนั่นเอง ดังพระบาลีที่ว่า “ทนต์ เสฏโฐ มนุสเสสุ ในหมู่มนุษย์ ผู้ฝึกฝนตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด”^{๔๒} และ “วิชชาจรรณสมปนโน โส เสฏโฐ เทวมานุเส ผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”^{๔๓}

ในบทพุทธคุณบทหนึ่งบอกว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ความว่า “อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ พระพุทธเจ้า เป็นสารถิฝึกผู้ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม”^{๔๔} นอกจากนี้ยังมีพระดำรัสของพระพุทธเจ้าอีกหลายแห่งที่ยืนยันหลักการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์และเร้าเตือน พร้อมทั้งส่งเสริมกำลังใจให้ทุกคนมุ่งมั่นในการฝึกอบรมตนจนถึงที่สุด เช่น คนไข่น้ำ ย่อมไข่น้ำ, ช่างศร ย่อมดัดลูกศร, ช่างไม้ ย่อมถากไม้, บัณฑิต ย่อมฝึกตน...^{๔๕}

สรุปได้ว่า “มนุษย์” ตามนิยามของพระพุทธศาสนา มิได้มองมนุษย์เพียงรูปลักษณ์หรือองค์ประกอบที่เป็นมนุษย์เท่านั้น ยังแสดงถึงความเป็นมนุษย์ตามนิยามของหลักพุทธธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจในสภาวะของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาติอีกด้วย ในอัครคัมภีร์สุตตร ได้กล่าวถึงมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก และธรรมชาติแวดล้อม เช่น ทำให้เกิดระบบสุริยะ การโคจรของดวงดาว วันเวลาและฤดูกาล มนุษย์ในฐานะเป็น “สัตว์” หรือ ผู้ที่ยังข่องอยู่ หรือติดอยู่ในสังสารวัฏ มนุษย์ในพระพุทธศาสนา มิได้มีฐานะเริ่มต้นจากสัตว์สังคม เพราะความเป็นมนุษย์เริ่มจากปัจเจกชีวิต มิใช่มวลชนหรือหมู่แห่งชีวิต

^{๔๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/ ๓๒๑/ ๗๒., พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๔๓} ที.สี. (บาลี) ๙/ ๒๗๗/ ๙๘., ที.สี. (ไทย) ๙/ ๒๗๗/ ๙๙.

^{๔๔} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/ ๖๔/ ๑๗๖., อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/ ๖๔/ ๒๔๗.

^{๔๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓.

พระพุทธศาสนาจึงได้วางแนวทางในการพัฒนาตนเองเสียก่อน ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาที่ถูกต้องดีงาม (กรรมดี) เพื่อที่มนุษย์เราจะนำมาจัดปัดเป่าความทุกข์ คือ การประพฤติตนตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งแยกออกเป็น การฝึกอบรมความประพฤติ (ศีล) การฝึกอบรม (สมาธิ) และการทำปัญญาให้แก่กล้า มีความรู้แจ้งเห็นจริงในทุกสิ่ง อนิจจังและอนัตตา จนหลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหา และอุปาทานในที่สุด

การที่มนุษย์จะดำเนินชีวิตให้อยู่รอดได้นั้น จำเป็นที่จะต้องอาศัยปัจจัย ๔ อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งถือเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธถึงความจำเป็นของปัจจัย ๔ ที่มีต่อการดำรงชีวิต หากแต่มุ่งมองของพระพุทธศาสนานั้น มุ่งเน้นให้เกิดการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งนี้ เพื่อที่จะเป็นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้นต่อไป ดังนั้น การบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ จึงมุ่งไปที่ความถูกต้องพอดี ไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ จึงเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของร่างกาย ทั้งนี้เพื่อเป็นฐานสนับสนุนให้เกิดความพร้อมในการที่จะพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ให้เข้าสู่ชีวิตที่ดีงามและสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การบริโภคตามความหมายของเศรษฐศาสตร์ตะวันตก หมายถึง การใช้สินค้าและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการเพื่อก่อให้เกิดความพึงพอใจสูงสุดตามหลักของอรรถประโยชน์ โดยไม่คำนึงว่าการบริโภคนั้นจะก่อให้เกิดผลเสียตามมา หากแต่ในการบริโภคในทัศนะของพระพุทธศาสนา หมายถึง การใช้สินค้าและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการ ซึ่งทำให้ได้รับความพึงพอใจ โดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น^{๔๖}

พระพุทธศาสนาได้แบ่งการบริโภคออกเป็น ๒ ประเภท คือ การบริโภควัตถุ สิ่งของ สิ่งที่เป็นรูปธรรมและการบริโภคธรรมที่เป็นส่วนของนามธรรม ซึ่งได้แก่ คุณธรรม คุณงามความดีในจิตใจ โดยพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญแก่การบริโภคธรรม มากกว่าการบริโภควัตถุ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาตว่า การบริโภค ๒ อย่าง คือ ๑. การบริโภคอามิส ๒. การบริโภคธรรม บรรดาการบริโภค ๒ อย่างนี้ การบริโภคธรรมเป็นเลิศ^{๔๗}

การบริโภค คือ การใช้สอยหรือการกินอาหาร ในทัศนะของพระพุทธศาสนาว่า มนุษย์จะต้องใช้สติปัญญาในการบริโภคอาหารต่าง ๆ เพื่อนำมาซึ่งความสุขสงบของร่างกายและจิต ดังที่พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ ได้กล่าวไว้ว่า “การกินด้วยสติปัญญา เป็นวิธีที่ช่วยให้มนุษย์ มีจิตใจประณีตขึ้น และสะอาดขึ้น อาหารของมนุษย์ทั้งหลายมิใช่มีแต่เพียงอาหารที่เรากลืนกินเท่านั้น อารมณ์ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เรียกว่า ผัสสาหาร อาหารที่เกิดจากการรู้แจ้ง อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่กระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสได้หรือความนึกคิดของมนุษย์ ท่านเรียกว่า วิญญานาหาร คือ อาหารทางวิญญาน”^{๔๘}

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๕), หน้า ๓๖-๓๗.

^{๔๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๖/๑๒๑.

^{๔๘} พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ, “ที่พึ่งทางใจ”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๐ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๓๙), หน้า ๒๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงปาฐกถาธรรมไว้ในหัวข้อ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ^{๔๙} โดยมีใจความว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีลักษณะเป็นสายกลาง อาจจะเรียกว่า เศรษฐศาสตร์สายกลาง หรือเศรษฐศาสตร์มัชฌิมาปฏิปทา ที่มีคุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน หมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการโดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น พระพุทธศาสนาถือว่าความต้องการมีสองประเภท คือ ความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตนที่ไม่มีความจำกัด เป็นความต้องการประเภทที่หนึ่ง เพื่อตอบสนองความอยาก ซึ่งอาจจะขัดแย้งกับความต้องการประเภทที่สอง และย้อนกลับมาทำลายชีวิตที่ดี เช่น มนุษย์ต้องการเสพสอาหาร ทำให้มีการปรุงแต่งรสชาติให้อร่อยโดยใช้สิ่งที่ปรุงแต่งกลิ่นและสี ซึ่งอาจจะเป็นโทษต่อร่างกาย เป็นอันตรายต่อสุขภาพ หรือการบริโภคที่ต้องการความอร่อยโดยไม่มีประมาณหรือมากเกินไป ทำให้เป็นโรคอ้วน และเสี่ยงต่อการเป็นโรคอื่น ๆ เพิ่มตามมา จนเสียคุณภาพชีวิตในที่สุด

เศรษฐศาสตร์ตะวันตก มีเป้าหมายให้มนุษย์ได้รับความพึงพอใจสูงสุด โดยไม่ได้อธิบายว่าหลังจากนั้นแล้วจะเป็นอย่างไร ไม่คำนึงถึงว่า การได้มาซึ่งความพึงพอใจนั้นจะทำให้เสียการมีชีวิตที่ดีหรือไม่ ขอเพียงให้เกิดความพึงพอใจก็เป็นอันถึงที่หมาย ขณะที่เศรษฐศาสตร์แนวพุทธอธิบายว่า จะบำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจถูกต้อง แต่ได้รับความพึงพอใจแล้วต้องให้มีผลตามมา คือ การมีชีวิตที่ดีด้วย พระพุทธศาสนายอมรับว่า มนุษย์มีความต้องการไม่จำกัด ซึ่งเรียกความต้องการประเภทนี้ว่า ตัณหา ดังพุทธพจน์ที่ว่า นตถิ ตณฺหาสมานที^{๕๐} แต่พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ และการที่มนุษย์ต้องการมีชีวิตที่ดี ซึ่งเรียกความต้องการประเภทนี้ว่า ฉันทะ ก็เป็นการแสดงถึงความต้องการของมนุษย์ที่จะพัฒนาตนเองหรือพัฒนาศักยภาพของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น ดังนั้น สาระหนึ่งของการพัฒนามนุษย์ คือการที่มนุษย์จะต้องหันเหหรือสับเปลี่ยนความต้องการจากความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตนที่เป็นไปเพื่อเอร็ดอร่อย สนุกสนาน ลุ่มหลง มัวเมา หรือไถ่หุมาเป็นความต้องการคุณภาพชีวิตที่เป็นไปเพื่อการมีสุขภาพที่ดี เกื้อกูลต่อการมีชีวิตที่ดี หรือมีศานติสุข^{๕๑}

นอกจากนี้ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ หรือ เศรษฐศาสตร์มัชฌิมา ตามปาฐกถาธรรมของท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ยังได้แสดงความหมายของความพอดีหรือมัชฌิมาไว้อีกลักษณะหนึ่ง คือ ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำว่าไม่เบียดเบียนผู้อื่นในพระพุทธศาสนานั้นไม่ใช่เฉพาะคน แต่หมายถึง ไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง ซึ่งเป็นระบบชีวิตทั้งหมดที่สัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อม มีองค์ประกอบ ๓ อย่างอิงอาศัยกันอยู่ ได้แก่ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม หรือที่ปัจจุบันเรียกกันว่า ระบบนิเวศ (Ecosystems) ดังนั้น พฤติกรรมในทางเศรษฐกิจของมนุษย์ตามเศรษฐศาสตร์มัชฌิมา จะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตน คือ ไม่ทำให้เสียการมีชีวิตที่ดีของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาชีวิต เสริมการมีชีวิตของผู้คนและไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม ไม่ทำให้เสียคุณภาพของระบบนิเวศหรือธรรมชาติแวดล้อม

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๓๕.

^{๕๐} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕๑/๖๐.

^{๕๑} พิพัฒน์ ย่อยพฤติการณ์, การใช้การสร้างตัวชีวิตเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์, วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการบริโภคที่เกินพอดีไว้ว่า เศรษฐกิจเวลานี้มาถึงขั้นที่ทำให้การบริโภคเป็นการสนองความต้องการของผู้ผลิต ซึ่งตามหลักธรรมดา การผลิตย่อมจะตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค คือ ผู้บริโภคต้องการกิน หรือใช้อะไร ผู้ผลิตก็ทำการผลิตของกินของใช้ให้สนองความต้องการของผู้บริโภคให้ดีที่สุด” การกินเพื่อสนองความต้องการของชีวิตตามมาตรฐานจะเกิดความพอดี แต่หากกินเพื่อสนองความต้องการของบุคคล จะไม่จบ ไม่พอดีและมีผล คือ

- ไม่มีขอบเขต
- ทำลายตัวเอง เสียคุณภาพชีวิต ไม่สนองความต้องการของชีวิตที่แท้จริง บั่นทอนชีวิต
- เบียดเบียนคนอื่น เสียหายต่อสังคม
- ทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ก่อมลภาวะมากมาย^{๕๒}

สมภาร พรหมทา ได้แสดงทัศนะไว้ว่า การบริโภคมีอยู่ ๒ ระดับ คือ ส่วนแรก การบริโภคปัจเจกบุคคล ส่วนที่ ๒ การบริโภคของสังคม ทั้ง ๒ ส่วนมีความเกี่ยวข้องถึงกัน ทางสายกลางของพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับการกินแบบสังคมนิยม แต่เน้นปฏิบัติที่พอเหมาะพอดี โดยพิจารณาจากทางเลือกหลาย ๆ ทางที่สามารถเป็นไปได้ มาประยุกต์กับการกิน เพราะการกินในระดับสังคมก็อาจเป็นสิ่งช่วยเกื้อกูล การกินในระดับบุคคลให้ดำเนินไปในทิศทางที่พอเหมาะตามนัยพุทธธรรมได้^{๕๓}

การแสวงหาและการใช้สอยปัจจัยในการดำรงชีวิต

ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ แปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน หมายถึง ประโยชน์อันพึงได้รับจากการประกอบกิจการหรืออาชีพที่สุจริต ถูกต้องทั้งทางกฎหมายและศีลธรรม ผลประโยชน์ที่ได้จากการประกอบกิจนั้น เป็นผลที่ได้ทันตาเห็นไม่ต้องรอถึงภายภาคหน้า ผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการประกอบกิจ อาจจะเป็นเงิน สิ่งของ ชื่อเสียง เกียรติยศ การยกย่องสรรเสริญ หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่า ผลประโยชน์อาจเป็นวัตถุหรือผลตอบแทนทางด้านจิตใจก็ได้ อันเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วๆ ไปปรารถนา การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะสามารถได้มาซึ่งผลประโยชน์นั้น จะต้องแสวงหาอย่างมีหลักการและมีแผนการ ซึ่งหลักการและแผนการนี้เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา (ความขยันหมั่นเพียร)
๒. อารักขสัมปทา (การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด)
๓. กัลยาณมิตตา (คบคนดีเป็นมิตร)
๔. สมชีวิตา (เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้)

๑. อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่น)

ความขยันหมั่นเพียร (อุฏฐานสัมปทา) การที่เราจะได้สิ่งของ เงินทอง และชื่อเสียง เกียรติยศมานั้น เราจะต้องขวนขวาย ขยันหมั่นเพียรต่อสู้กับความยากลำบาก ถึงจะประสบความสำเร็จ เช่น ข้าราชการจะได้เลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง อันนำมาซึ่งเกียรติยศแก่ตนเองและวงศ์

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ธรรมาจริยวิภินทิตติ อธิบดีกรมการศาสนา - สนทนาธรรม กับ คุณอานนท์ ปันยารชุน และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔-๔๙.

^{๕๓} สมภาร พรหมทา, กิน : มุมมองของพระพุทธศาสนา, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๓ กันยายน - ธันวาคม ๒๕๔๖), หน้า ๖๓.

ตระกูล ก็จะต้องขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ นักเรียนจะประสบผลสำเร็จด้านการเล่าเรียน ก็ต้องขยันหมั่นเพียรในการศึกษา หรือการกระทำมาหาเลี้ยงชีพเพื่อสร้างฐานะให้กับตนเองและครอบครัวก็เช่นกัน เราก็ต้องอาศัยความมานะอดทนและความหมั่นเพียรจึงจะได้ทรัพย์มา ดังพระพุทธพจน์ว่า

กุลบุตรเป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา อันเป็นอุบายในการทำงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้เรียกว่า อนุฐานสัมปทา^{๕๔}

นอกจากอนุฐานสัมปทา การถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การทำงานและการประกอบอาชีพอันสุจริต ผักผ่อนให้มีความชำนาญ และรู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี การประกอบอาชีพการงานนั้นต้องทำเพื่อเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัวมีความขยันในการทำงานตามหน้าที่ หรือตามอาชีพของตนโดยไม่เกียจคร้าน ไม่นั่งคุยหรือทำกิจอื่นใดที่ไม่เกี่ยวข้องกั้งงานในหน้าที่ จนทำให้เสียเวลาไปโดยไร้ประโยชน์ แม้บางครั้งการทำงานนั้นอาจไม่ใช่การหาทรัพย์โดยตรง เช่น การเป็นนักศึกษา มีหน้าที่ต้องศึกษาเล่าเรียนก็ต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนให้บังเกิดผลดี โดยถือว่าเป็นหน้าที่ในปัจจุบันแม้ยังไม่ได้ทรัพย์แต่การศึกษาก็เป็นเหตุเบื้องต้นที่จะนำไปสู่อาชีพการงานที่ดีในอนาคต หากนักศึกษาเป็นนักกีฬาด้วยนอกจากขยันตั้งใจเรียนแล้ว นักศึกษาก็ต้องขยันหมั่นฝึกซ้อมกีฬาที่ตนถนัดด้วยอีกทางหนึ่ง เพราะกีฬากำลังพัฒนาเป็นกีฬาอาชีพ มีกีฬาหลายประเภทที่สามารถทำให้หาทรัพย์ได้โดยสุจริต ด้วยแรงกายแรงใจของตนเอง เช่น อาชีพนักมวย นักฟุตบอล กอล์ฟ ลีลาศหรือจากการได้ไปแข่งขันในโอกาสต่างๆ เช่น โอลิมปิก เอเชียนเกมส์ หากมีความขยันหมั่นเพียรฝึกซ้อม จะส่งผลให้ได้รับเหรียญทองและได้รางวัลเป็นทรัพย์สินเงินทองจำนวนมาก เป็นต้น จึงนับว่าความขยันหมั่นเพียรในการทำงานในหน้าที่ที่รับผิดชอบ จะทำให้ได้รับประโยชน์ในปัจจุบันคือ มีทรัพย์สินเงินทองสำหรับซื้อหาเครื่องอุปโภค บริโภค ไว้ดำรงชีพ

๒. อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา)

การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด (อารักขสัมปทา) หมายความว่า เมื่อเราขยันหมั่นเพียรพยายามสร้างอนาคต ชื่อเสียง หรือหาทรัพย์มาได้ ถ้าไม่รู้จักรักษาไว้ก็จะเสื่อมหรือหมดไปอย่างรวดเร็ว การรักษาชื่อเสียงนั้น หมายถึง การหลีกเลี่ยงการทำความชั่วหรือการมัวเมากับอบายมุข เช่น ไม่ดื่มสุรา ไม่เสพยาเสพติด ไม่เล่นการพนันทุกประเภท เป็นต้น ส่วนการรักษาทรัพย์นั้นหมายถึง การรู้จักใช้จ่ายอย่างฉลาด ไม่ฟุ่มเฟือย รู้จักเก็บหอมรอมริบ ส่วนการประหยัดนั้น หมายถึง การรู้จักใช้จ่ายเงินทองให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังพระพุทธพจน์ว่า

กุลบุตรในโลกนี้ มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้นด้วยคิดว่า ‘ทำอย่างไรโภคทรัพย์เหล่านี้ของเราจึงจะไม่ถูกพระราชาริบ โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ น้ำไม่พัดไป ทายาห์ผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไป นี้เรียกว่า อารักขสัมปทา’^{๕๕}

^{๕๔} อัง.อุทฺทก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๑.

^{๕๕} อัง.อุทฺทก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

นอกจากนี้ การรักษาและประหยัทรัพณ์นั้นยังหมายถึงการรู้จักเก็บรักษาทรัพย์ไว้ในที่ปลอดภัย การใช้สอยทรัพย์และสิ่งของอย่างประหยัด ถนอมใช้ ซ่อมแซมเมื่อชำรุดเสียหาย ดูแลรักษา และเก็บไว้เมื่อใช้เสร็จแล้ว หรือรู้จักตัดแปลงของที่ชำรุดให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก เป็นต้นการรักษาสมบัติ คือ การถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย หลักธรรมข้อนี้ มีจุดมุ่งหมายให้เป็นคนมัธยัสถ์ รู้จักจ่ายทรัพย์ไปในทางที่เกิดประโยชน์ ไม่ใช่เข้าไปใช้เพื่อ amusement เพื่อรูป รส กลิ่น เสียง จนทำให้ทรัพย์นั้นหมดไปโดยไม่ทำให้ตนเองเจริญขึ้น ได้มั่งมีไม่ก็ชั่วยามก็กลับไปลำบากยากจนเพราะใช้ทรัพย์ไปใน amusement และอบายมุข บางครั้งจนถึงกลับเป็นหนี้สิน เสียทรัพย์และเสียเกียรติ มีนักกีฬาหลายคนที่ได้ทรัพย์มากมายจากการแข่งขัน แต่ต้องพบกับความลำบากในบั้นปลายของชีวิต เหตุเพราะไม่มีธรรมในข้อนี้นั่นเอง

๓. กัลยาณมิตรตตา (คบคนดีเป็นมิตร)

การคบคนดีเป็นมิตร (กัลยาณมิตรตตา) คนเรานั้นจะอยู่ในสังคมแต่เพียงลำพังไม่ได้จะต้องพึ่งพาอาศัยบุคคลอื่น บุคคลที่เราสามารถพึ่งพาอาศัยได้และมีความปรารถนาดีต่อเราหาได้ยาก ดังนั้น การเลือกคบคนจึงมีความสำคัญมาก เพราะถ้าเราคบคนชั่วเป็นมิตร อาจทำให้เราตกไปอยู่ในทางที่ชั่วหรือพบกับความหายนะได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

กัลยาณมิตรตตาเป็นอย่างไร คือ กุสบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจรจาสนทนากับคนในหมู่บ้าน หรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งศีล หรือคนแก่ผู้เคร่งศีลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสมบัติของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาศีลสมบัติของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคะสมบัติของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสมบัติของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควร นี้เรียกว่า กัลยาณมิตรตตา^{๕๖} ลักษณะของมิตรที่ดีมีดังนี้

๑. มิตรอุปการะ ได้แก่ เพื่อนที่คอยช่วยเหลือเตือนสติมิให้ประมาท ช่วยป้องกันมิให้ทำชั่ว ช่วยป้องกันรักษาทรัพย์และชื่อเสียงของเพื่อน และสามารถพึ่งพาอาศัยได้ในยามทุกข์ยาก

๒. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข ได้แก่ มิตรที่ไม่ละทิ้งเพื่อนในยามวิบัติ ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ ได้แก่ คอยห้ามมิให้เพื่อนทำชั่ว แต่แนะนำหนทางแห่งความดี ความเจริญให้แก่เพื่อน

๔. มิตรมีน้ำใจ คือ มิตรร่วมทุกข์ ร่วมสุข ทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ไม่ทิ้งเพื่อน โต้เถียงคนที่ติเตียนเพื่อน รับรองคนที่สรรเสริญเพื่อน^{๕๗}

การคบคนดีเป็นมิตร รู้จักเลือกบุคคลที่จะคบหาว่าจะนำชีวิตของเราไปในทิศทางใดโดยเลือกเสวนา ศึกษาแบบอย่างท่านผู้ทรงคุณ มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา การคบมิตรตามหลักมงคล ๓๘ ประการ ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มงคลแรกที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ปฏิบัติก็คือการไม่คบคนพาล และมงคลถัดมาก็คือต้องรู้จักคบบัณฑิต คำว่า คนพาล และ บัณฑิตเมื่อวิเคราะห์ให้แจ้ง

^{๕๖} อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

แล้วจะพบว่า มีทั้งคนพาลและบัณฑิตภายใน คนพาลและบัณฑิตภายนอกคนพาลและบัณฑิตภายใน หมายถึงคนที่ปรากฏอยู่ในตัวเรา หากนักศึกษาสังเกตตัวเราให้ดีจะพบว่า บางครั้ง บางเวลาเราจะเกียจคร้านไม่อยากฝึกฝน ไม่อยากทำงาน ไม่อยากไปเรียนไม่อยากทำความดี แต่อยากเที่ยวเล่น อยากนอนตื่นสาย อยากดื่มสุรา อยากเล่นไฟ เล่นหวย เล่นการพนัน ฯลฯ นี่แสดงว่าคนพาลภายในตัวเรา ปรากฏขึ้นแล้ว แต่บางครั้งเราก็ขยัน อยากไปเรียนอยากทำความดี ไม่อยากหนีเรียน ไม่อยากเล่นการพนัน ไม่อยากร่วมวงสุรา ฯลฯ นี่แสดงว่า บัณฑิตภายในตัวเราได้ปรากฏขึ้นแล้ว ส่วนคนพาลและบัณฑิตภายนอกหมายถึง คนอื่น คนที่มาชักชวนเราไปทำเรื่องที่ไม่ดีไม่สมควรหรือเรื่องที่ดี ที่สมควรต่างๆ หากบัณฑิตภายในตัวเราเองเข้มแข็ง คนพาลภายนอกก็ไม่อาจจะชักชวนเราไปได้ ดังนั้น ความเป็นกัลยาณมิตรต้องเริ่มที่เราสร้างบัณฑิตและมิตรขึ้นภายในตัวเองก่อน เมื่อบัณฑิตหรือมิตรภายในตัวปรากฏแล้ว ก็จะสามารถเลือกเสวนากับบัณฑิตหรือมิตรภายนอกได้ ดังคำกล่าวที่เราได้ยิน ได้ฟังอยู่เสมอว่า “คบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล” และการสังเกตว่าผู้ที่ตนคบหาด้วยนั้นเป็นคนพาลหรือ เป็นบัณฑิตคือ กัลยาณมิตร พึงสังเกตว่าชอบชักชวนไปในทางฉิบหาย เสียทรัพย์ เสียเวลาเสียสุขภาพและทำเรื่องที่ไม่ไยประโยชน์หรือไม่ เพราะหากเราไม่รู้จักเลือกคบบัณฑิตคือ กัลยาณมิตรแล้ว ย่อมเป็นเหตุที่ทำให้เราต้องเสียทรัพย์ที่หามาได้นั้นและไม่สามารถปฏิบัติธรรมในข้ออุทานสัมปทาและอารักขสัมปทาได้

๔. สมชีวิตา (เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้)

การเลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ (สมชีวิตา) หมายความว่า ในการดำรงชีวิตนั้น ไม่ควรใช้จ่ายทรัพย์อย่างสุรุ่ยสุร่าย การใช้จ่ายทรัพย์จะต้องพิจารณาถึงความจำเป็น หากเราต้องการให้ชีวิตสุขสบายก็ควรจะได้เงินสายกลาง คือ ไม่มากจนฟุ่มเฟือย และไม่น้อยจนเป็นการตระหนี่ ดังพระพุทธพจน์ว่า

สมชีวิตา เป็นอย่างไร คือกุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ผืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ เปรียบเหมือนคนชั่งของ หรือลูกมือของคนช่างของยกตาชั่งขึ้นดูก็รู้ว่า ‘ต้องลดลงเท่านี้ หรือเพิ่มขึ้นเท่านี้’ ฉะนั้น กุลบุตรนั้นก็เหมือนกัน รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ผืดเคืองนัก ด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับน้อย แต่เลี้ยงชีพอย่างฟุ่มเฟือยก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า ‘กุลบุตรผู้นี้ใช้จ่ายโภคทรัพย์เหมือนคนกินผลมะเดื่อ’^{๕๘}

หลักการเกี่ยวกับการบริโภคในพระพุทธศาสนามีอยู่ว่า จะต้องบริโภคด้วยหลักการที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือ พิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วน แยกคาย รอบคอบ รอบด้าน คำนึงถึงหลักคุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม

๑) **คุณค่าแท้** หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่จะสนองความต้องการด้านสุขภาวะโดยตรง เพื่อก่อให้เกิดความดีงามแก่ชีวิตของตนเองหรือผู้อื่น คุณค่านี้อาศัยปัญญาเป็น

^{๕๘} วจ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑-๓๔๒.

เครื่องพิจารณา เรียกว่า เป็นคุณค่าที่สนองปัญญา หรือกล่าวโดยสรุปก็คือลักษณะที่เด่นของคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ก็คือ คุณค่าในการใช้สอย หรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ เช่น อาหารที่มีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกายให้มีชีวิตอยู่ได้ ทำให้มีสุขภาพดี มีกำลังเหมาะที่จะปฏิบัติหน้าที่การงาน แนวคิดเรื่องคุณค่าของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้น ให้ความสำคัญกับคุณค่าแท้หรือประโยชน์ในการใช้สอยของสิ่งนั้น ๆ ที่เกิดจากความต้องการแบบฉันทะ

๒) คุณค่าเทียม หรือคุณค่าพอกเสริม หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พอกพูนให้แก่สิ่งนั้น เพื่อขยายเสริมความมั่นคงยิ่งใหญ่ของอัตตาที่ยึดถือไว้ คุณค่าชนิดนี้อาศัยตัณหาเป็นเครื่องวัดคุณค่า เรียกว่า เป็นคุณค่าที่สนองตัณหาและมานะ เช่น อาหารที่มีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้หรูหร่า หรือรถยนต์ที่มีคุณค่าเป็นเครื่องแสดงฐานะ แสดงความโก้มี มั่งอวดความเด่นสวยงามตามค่านิยม กรอบแนวคิดเรื่องคุณค่าในเศรษฐศาสตร์ตะวันตกได้กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาคุณค่าเทียมที่เกิดจากความต้องการในลักษณะของตัณหาที่มนุษย์เสริมแต่งให้พอกพูนมากยิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่า เป้าหมายของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธมุ่งที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษย์เพื่อให้เกิดความสุขที่สงบเย็น มิใช่ความสุขพอกเสริมหรือความพึงพอใจที่เกิดจากการได้สนองตัณหา และพระพุทธศาสนาถือว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ดำเนินไปเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ให้เกิดความสุขที่เกิดความสงบร่มเย็นนั้นเป็นเพียงเครื่องมือ (Means) มิใช่เป็นเป้าหมาย (End) ผลลัพธ์ในทางเศรษฐศาสตร์มิใช่จุดหมายของมนุษย์ แต่เป็นเครื่องมืออุปกรณ์ที่จะช่วยสนับสนุนการบวนการพัฒนาจิตของมนุษย์ให้สูงขึ้นในระดับต่อไป เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขของปัจเจกบุคคลและสังคมในที่สุด ซึ่งถือได้ว่าเป็นสวัสดิการที่พึงปรารถนาในพุทธเศรษฐศาสตร์ การที่มนุษย์มีระดับจิตที่สูงขึ้น ความต้องการบริโภคเองก็จะลดลงตามสัดส่วน ความประสงค์จะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์จะมีมากขึ้น อันเกิดจากฉันทะ ในที่สุดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงเป็นเศรษฐศาสตร์ในความหมายที่แท้จริง เพราะใช้ทรัพยากรน้อยที่สุดเพื่อให้เกิดความสงบสุขมากที่สุด

การพิจารณาหาคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของสิ่งต่าง ๆ นี้ อาจประยุกต์ใช้ในกรณีการใช้สอยปัจจัย ๔ โดยมุ่งให้เข้าใจและเลือกเอาเฉพาะสิ่งที่มีคุณค่าแท้ เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง เป็นประโยชน์ทั้งแต่ตนเองและผู้อื่น คุณค่าแท้นั้นนอกจากจะช่วยให้เราได้รับประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ แล้ว ยังช่วยให้เกิดความดีอื่น ๆ เช่น ความมีสติปัญญา เจริญองงามด้วยการไม่เป็นทาสของวัตถุ รู้จักความพอเหมาะ พอดี ซึ่งต่างจากคุณค่าเทียมที่ไม่เกื้อกูลแก่ชีวิต บางทีอาจเป็นอันตรายด้วยซ้ำ และยังพลอยทำให้อกุศลธรรมที่ไม่ดีอื่น ๆ เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฐิตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่น เจริญขึ้นอย่างไม่มีขอบเขต ผู้วิจัยขอยกพระวินัยของพระภิกษุสงฆ์ ในเรื่องการบริหารปัจจัย ๔ ต้องพิจารณาด้วยปัญญาก่อนบริโภคใช้สอย ดังที่ปรากฏอยู่ในสัพพสาสน์วรรสูตรที่ว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ใช้สอยจีวร เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย”^{๕๙}

^{๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒.

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย แล้วฉันบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อใช้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่อบริโภคหารพรมจรรย์ด้วยคิดเห็นว่า “โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่อย่างผาสุกจักมีแก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร”^{๖๐}

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะ เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุบ ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น^{๖๑}

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงใช้ศิลาณเภสัชบริวารทั้งหลายเพียงเพื่อบรรเทาเวทนา ที่เกิดจากอาพาธต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุด^{๖๒}

จากปัจจัยพื้นฐานตามหลักการทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธการบริโภคปัจจัย ๔ เพียงแต่ให้รู้คุณค่าและใช้ปัญญาพิจารณาคุณค่าแท้หรือคุณค่าเทียม ของวัตถุสิ่งเสพบริโภคเหล่านั้น เพื่อความสุข ความสะดวกในระดับหนึ่ง ที่เรียกว่า ความสุขพื้นฐาน (basic welfare) หรือความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ (basic minnum needs) และการบริโภคตามแนวพุทธศาสนานั้น เป็นไปเพื่อสนองต่อความจำเป็นตามธรรมชาติของร่างกาย มิได้เป็นไปเพื่อหล่อเลี้ยงกิเลส มนุษย์จึงสามารถบรรลุความสุขในชีวิตได้ โดยไม่จำเป็นต้องรบกวนธรรมชาติและสภาพแวดล้อม จนเกินความจำเป็น

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่ไม่มีการพิจารณาอย่างแยบคาย ภายใต้การยอมรับว่า มนุษย์ถูกควบคุมในอันที่จะต้องตอบสนองต่อต้นทางของธรรมชาติของมนุษย์นี้เอง เป็นเหตุให้ถูกชี้นำไปโดยความยาก (ต้นเหตุ) อันไม่สิ้นสุดของมนุษย์ ทำให้มนุษย์จึงถูกกระตุ้นขึ้นและเร่งเร้าสร้างให้เกิดความต้องการที่มากขึ้นอยู่ตลอดเวลา (ต้นเหตุเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ) โดยมิได้ตระหนักถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงที่ดำรงอยู่เบื้องหลังความต้องการนั้น ๆ ทำให้ทัศนะของความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุด ถูกยอมรับและยึดถือมาโดยตลอดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตก กิจกรรมต่าง ๆ ในทางเศรษฐศาสตร์จึงถูกพิจารณาให้ดำเนินไปเพื่อจุดมุ่งหมายในการตอบสนองต่อต้นทางอันไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งแตกต่างจากทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้น ให้เกิดการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างถูกต้องเหมาะสม เสพบริโภคตามคุณค่าแท้ เพื่อที่จะเป็นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป

๒.๒ แนวคิดในการพัฒนาสังคม

คำว่า “พัฒนา” ในความหมายของภาษาไทย เป็นการให้ความหมายที่เข้าใจกันว่า การทำให้เจริญ ซึ่งสามารถนำมาพัฒนามนุษย์ในด้านสังคม เพื่อให้สังคมนั้นเจริญเติบโตซึ่งในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กล่าวไว้ว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่าง

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒.

^{๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

เจริญเติบโตขึ้น หรือขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้นอาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม หรือมนุษย์ก็ได้^{๖๓}

ในพระพุทธศาสนา มีการใช้คำว่า “ภาวนา” ซึ่งเป็นคำบาลีเป็นกิริยาศัพท์ ที่มาจากคำว่า ภาเวติ ซึ่งตรงกับ คำว่า วทฺเตติ หรือ คำว่า วัฒนา เป็นความหมายที่ใช้เรียก คำว่า ภาวนาคำว่า ภาวนา แปลว่าการเจริญ หมายถึง การทำให้มีขึ้น, เป็นขึ้น, การฝึกอบรมทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น การบำเพ็ญต่อมานิยมใช้คำว่า “พัฒนา” ซึ่งเป็นศัพท์ใหม่ในภาษาไทยแต่เดิมใช้คำว่าเจริญ พระพุทธศาสนาใช้คำว่า เจริญ เป็นการฝึกอบรม เช่น เจริญสมถ เจริญวิปัสสนา แต่เดิมนั้น พระพุทธศาสนาใช้คำว่า ภาวนา คือ สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ วิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริงเมื่อกล่าวถึงคำว่า พัฒนา ก็คือ กล่าวถึงความเจริญ เป็นคำเรียกให้เข้าใจง่าย^{๖๔}

จันงค์ อติวัฒนสิทธิ์ อธิบายว่า ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา การพัฒนาตรงกับคำว่า “ภาวนา” ซึ่งหมายถึง การทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์ คำว่า พัฒนามาจากภาษาบาลีว่า วัฒนฺะ หรือ วัฒนา คำนี้หมายถึงความเจริญก้าวหน้าหรือภาวะยืนยาวนาน เช่น คำว่า อายุวัฒนฺะ หมายถึง ทำให้อายุยืนนาน อันหมายรวมถึง ความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน และนอกจากนี้ คำว่า วัฒนฺะ หมายถึง รุ่งเรือง ไม่มีระเบียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า โลกวัฒนฺะ หมายถึง เป็นคนร่อกโลก เป็นสิ่ง/เป็นคนที่โลกไม่ต้องการ อย่างไรก็ตาม คำว่า การพัฒนาในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่า และตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน ๔ ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมและ/หรือ การพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา^{๖๕}

นอกจากนี้พระพุทธศาสนาพิจารณาว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง รักษา สิ่งที่ดีให้คงอยู่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเอง และสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาสังคม คำว่า “สังคม” (Society) เมื่อวิเคราะห์โดยรูปศัพท์มาจากคำในภาษาบาลีสองคำมารวมกันคือ คำว่า “สัง” (ส) แปลว่าด้วยกัน พร้อมกัน (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Together) กับคำว่า “คม” (อ่านว่า คมะ) แปลว่า ไปดำเนินไป เมื่อรวมเข้าด้วยกันเป็น “สังคม”(สังคม) แปลว่า การเกี่ยวข้อง การเป็นไปร่วมกัน การรวมกันการอยู่ร่วมกัน การคบค้าสมาคมกัน ความสามัคคี พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของสังคมไว้ว่าหมายถึง คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบกฎเกณฑ์โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน เช่น สังคมชนบท

^{๖๓} จูไรรัตน์ บุญที่สุด, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม กรณีศึกษา พระเทพรัตนกวี (สุรินทร์ ชุตินฺธโร) วัดมหาธาตุ อ.เมือง จ.เพชรบูรณ์”, รายงานวิจัย, (สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๖), หน้า ๘.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๖๕} จูไรรัตน์ บุญที่สุด, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม กรณีศึกษา พระเทพรัตนกวี (สุรินทร์ ชุตินฺธโร) วัดมหาธาตุ อ.เมือง จ.เพชรบูรณ์”, หน้า ๑๐.

วงการหรือสมาคมของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น สังคมชาวบ้าน ที่เกี่ยวกับการพบปะสังสรรค์หรือชุมนุมชน เช่น วงสังคม งานสังคมสนทนา สัมมนา การให้ความหมายของคำว่า พัฒนาสังคม พอสรุปได้ว่าการพัฒนาสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลภายในสังคม การพัฒนาสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกันภายในสังคมไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในแง่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือผลประโยชน์ส่วนตน ถ้ามองในแง่การพัฒนาสังคมก็เท่ากับการพัฒนาประเทศ การพัฒนาสังคมก็มุ่งที่การพัฒนาทางการศึกษาและด้านอื่น ๆ นอกเหนือเศรษฐกิจและการเมือง^{๖๖}

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับจริยธรรม

๒.๓.๑ ความหมายของจริยธรรม

จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่ควรประพฤติ การปฏิบัติที่ถูกต้อง เหมาะสม เป็นที่ยอมรับของสังคม หรือกฎที่เป็นมาตรฐานที่ใช้เป็นเครื่องตัดสินพฤติกรรมของบุคคลในสังคมว่าอย่างไร เรียกว่าถูก ผิด และดีหรือชั่ว^{๖๗}

บุญมี แพนแก้ว ได้ให้ความหมายของจริยธรรมกับมนุษย์ ว่า จริยธรรม คือหลักแห่งความประพฤติที่งดงามและถูกต้อง ในฐานะที่มนุษย์อยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมย่อมมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังนั้นมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมย่อมจะปะทะกันเกี่ยวข้องกันอยู่เสมอ ลักษณะของการปะทะกันเกี่ยวข้องกันหรือสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้นอาจจะเป็นไปในทางโหดร้ายบ่อนทำลาย หรือในทางสร้างสรรค์สันติสุขก็ได้^{๖๘}

นอกจากนี้ ยังเห็นได้ว่าโครงสร้างของแนวคิดด้านจริยธรรมจะประกอบด้วยคุณธรรมหลายประการ ซึ่งส่วนมากมาจากคำสอนทางศาสนา ดังนี้

๑. ความรับผิดชอบ (Accountability) คือ ความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความผูกพัน ด้วยความพากเพียร และความละเอียดรอบคอบ ยอมรับผลการกระทำในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ทั้งพยายามที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้นไป

๒. ความซื่อสัตย์ (Honesty) คือ การประพฤติอย่างเหมาะสม และตรงต่อความเป็นจริง ประพฤติปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมา ทั้งกาย วาจา ใจ ต่อตนเองและผู้อื่น

๓. ความมีเหตุผล (Rationality) คือ ความสามารถในการใช้ปัญญาในการประพฤติปฏิบัติ รู้จักไตร่ตรอง พิสูจน์ให้ประจักษ์ ไม่หลงงมงาย มีความยับยั้งชั่งใจ โดยไม่ผูกพันกับอารมณ์และความยึดมั่นของตนเองที่มีอยู่เดิม

^{๖๖} อ้างแล้ว.

^{๖๗} พระมหาหมหินทร์ ปุริสสุตโต (อามาตมนตรี), “ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๖๘} บุญมี แพนแก้ว, จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๘.

๔. ความกตัญญูทเวที (Gratitude) คือ ความรู้สึกสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อเรา ๕. ความมีระเบียบวินัย (Disciplined) คือ การควบคุมความประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและเหมาะสมกับจรรยาบรรณ ขอบังคับ ข้อตกลง กฎหมาย และศีลธรรม

๖. ความเสียสละ (Sacrifice) คือ การละความเห็นแก่ตัว การให้ปันแก่บุคคลที่ควรให้ด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญา รวมทั้งการรู้จักสละทิ้งอารมณ์ร้ายในตนเอง

๗. การประหยัด (Thrifty) คือ การใช้สิ่งของพอเหมาะพอควร ให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ไม่ให้มีส่วนเกินมากนัก รวมทั้งการรู้จักระมัดระวัง รู้จักยับยั้งความต้องการให้อยู่ในกรอบและขอบเขตที่พอเหมาะ

๘. ความอุตสาหะ (Diligence) คือ ความพยายามอย่างเข้มแข็ง เพื่อให้เกิดความสำเร็จในงาน

๙. ความสามัคคี (Harmony) คือ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความพร้อมเพียงร่วมมือกันกระทำการให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว

๑๐. ความเมตตา และกรุณา (Loving Kindness and Compassion) ความเมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นมีความสุข กรุณา หมายถึงความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

๑๑. ความยุติธรรม (Justice) คือ การปฏิบัติด้วยความเที่ยงตรง สอดคล้องกับความเป็นจริงและเหตุผล ไม่มีความลำเอียง

คำว่าจริยธรรมมีความหมายใกล้เคียงกับ คำว่า จริยศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันอีกหลายคำ บางคำก็มีการนำมาใช้แทนกัน ซึ่งให้ความหมายทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ดังนั้นการทำความเข้าใจความหมายและขอบข่ายของจริยธรรมกับศัพท์ที่เกี่ยวข้องในหลายมุมมอง ทำให้ทราบถึงทรรศนะมุมมองของผู้รู้ต่าง ๆ ที่พยายามศึกษาแนวคิดจริยธรรมในด้านที่แตกต่างกันออกไป

โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงคำว่า จริยธรรม ผู้ฟังหรือผู้อ่านมักจะพิจารณาอยู่ในกรอบคิดเกี่ยวกับศาสนา ทั้งนี้เพราะคำสอนทางศาสนามีส่วนสร้างระบบจริยธรรมให้สังคม ดังคำกล่าวของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ว่า “จริยธรรมของสังคมไทยขึ้นอยู่กับระบบศีลธรรมของพระพุทธศาสนาที่กำหนดหลักในการปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างไร หลักจริยธรรมก็จะกำหนดให้ปฏิบัติตามนั้น”^{๖๔}

ทั้งนี้ จริยธรรม มาจากคำว่า จริย กับ ธรรมะ หมายถึง ความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติ ธรรมะหมายถึงคุณความดี คำสั่งสอนในศาสนา หลักประพฤติปฏิบัติในศาสนาความจริง ความยุติธรรม กฎหมาย

ส่วนคำว่าจริยศาสตร์ มาจากภาษาสันสกฤต ๒ คำ คือ จริย หมายถึง ความประพฤติ กับศาสตร์ หมายถึงความรู้ ถ้าจะแปลความตามตัวอักษร จริยศาสตร์ หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับความประพฤติ จริยศาสตร์ในภาษาอังกฤษ คือ Ethics ซึ่งมาจากภาษากรีกว่า Ethos มีความหมายว่า Custom คือขนบธรรมเนียม หรือธรรมเนียมปฏิบัติ และคำว่า Ethics มีความหมาย

^{๖๔} คึกฤทธิ์ ปราโมช, อ่างใน ชุดิพนธ์ หาญประสิทธิ์คำ, “ศึกษาวิธีการพัฒนาจริยธรรมในสังคมไทยยุคปัจจุบันด้วยศีลห้าในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗.

ว่า ศาสตร์แห่งศีลธรรม (Science of Morals) ทั้งนี้ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมาย จริยศาสตร์ว่า เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งว่าด้วยความประพฤติ และการครองชีวิตว่า อะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด หรือ อะไรควร อะไรไม่ควร

ดังนั้น จริยศาสตร์ จึงหมายถึง ความรู้ หลักการ หรือทฤษฎี ที่ใช้เหตุผลแยกความดีออกจากความชั่ว เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา และเป็นศาสตร์ที่เป็นบรรทัดฐานของความประพฤติของมนุษย์ ทำให้จริยศาสตร์มีความเด่นชัดแตกต่างไปจากศาสตร์ที่มีรูปแบบอื่น ๆ อาทิ คณิตศาสตร์ ตรรกศาสตร์ และวิทยาศาสตร์เชิงผัสสะต่าง ๆ (Empirical Sciences) เช่นเคมี และฟิสิกส์ ส่วนศาสตราจารย์เกียรติคุณ แสงจันทร์งาม เห็นว่าจริยธรรมกับค่านิยมมีความหมายแตกต่างกันเฉพาะในทางทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติยากที่จะชี้ให้เห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ^{๗๐}

จริยธรรม หมายถึง คุณสมบัติทางความประพฤติ ที่สังคมมุ่งหวังให้คนในสังคมนั้นประพฤติมีความถูกต้องในความประพฤติดี มีเสรีภาพภายในขอบเขตของมโนธรรม (Conscience) เป็นหน้าที่ของสมาชิกในสังคมพึงปฏิบัติต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคม ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองขึ้นในสังคม การที่จะปฏิบัติให้เป็นไปเช่นนั้นได้ ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้ว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด

ค่านิยม หมายถึงความโน้มเอียง หรือแนวทางที่คนจะประพฤติตนไปในแนวทางใดแนวทางหนึ่งที่ตัวเองได้พิจารณาไตร่ตรองแล้วว่า เป็นสิ่งที่ดีสำหรับตนหรือสังคมยอมรับนับถือและปฏิบัติตามแนวคิดนั้น ๆ อย่างสม่ำเสมอ อย่างน้อยก็ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ค่านิยมมีความหมายถึงแนวคิดเกี่ยวกับความดีงามในความประพฤติ โดยผ่านการพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากความประพฤตินั้น ๆ ถ้าหากเป็นเพียงเจตคติ (Attitude) ความเชื่อ (Belief) ยังไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นค่านิยมจนกว่าจะได้พิจารณาถึงผลที่จะตามมาจากความประพฤติหรือการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ และมีการปฏิบัติตามอย่างสม่ำเสมอ

นอกจากนี้ ยังมีคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า จริยธรรม ซึ่งบางกรณีอาจก่อให้เกิดความสับสน มีการนำไปใช้ในความหมายที่ต่างกันไป และไม่ตรงกันกับความหมายที่แท้จริง อาทิคำว่า จรรยา คุณธรรม ศีลธรรม จรรยาบรรณ มโนธรรม มารยาท ธรรมาภิบาล กล่าวคือ^{๗๑}

“จรรยา” (Etiquette) หมายถึง ความประพฤติปฏิบัติที่ควรประพฤติในหมู่คณะ เช่น จรรยาครู จรรยาตำรวจ ฯลฯ

“คุณธรรม” (Virtue) คุณ + ธรรมะ เป็นคุณงามความดีที่เป็นธรรมชาติ ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม คุณธรรมจึงเป็นจริยธรรมที่แยกเป็นรายละเอียดแต่ละประเภท หากประพฤติปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอจะเป็นสภาพคุณงามความดีทางความประพฤติและจิตใจของ ผู้้นั้น คุณธรรมจึงเป็นจริยธรรมที่ฝึกฝนจนเป็นนิสัย เช่น ความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ ขยัน อดทน เสียสละ

“จรรยาบรรณ” (Code of Conduct) หมายถึง ประมวลผลความประพฤติที่ผู้ประกอบอาชีพการงานแต่ละอย่างกำหนดขึ้น เพื่อรักษาและส่งเสริมเกียรติคุณ ชื่อเสียง และฐานะของสมาชิก

^{๗๐} ชูติพันธ์ หาญประสิทธิ์คำ, “ศึกษาวิธีการพัฒนาจริยธรรมในสังคมไทยยุคปัจจุบันด้วยศีลห้าในพุทธปรัชญาเถรวาท”, หน้า ๑๔.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

“มโนธรรม” (Conscience) หมายถึง ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ความรู้สึกว่าจะอะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ เชื่อกันว่า มนุษย์ทุกคนมีมโนธรรม เนื่องจากบางขณะเราจะเกิดความรู้สึกขัดแย้งในใจระหว่างความรู้สึกว่าต้องการทำสิ่งหนึ่ง และรู้ว่าควรทำอีกสิ่งหนึ่ง

“มารยาท” (Manner) หมายถึง กิริยา วาจา ที่สังคมกำหนดไว้เป็นที่ยอมรับในกลุ่มแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันไป

“ธรรมาภิบาล” (Good Governance) หมายถึง การจัดการปกครอง การบริหารกิจการบ้านเมือง การควบคุมดูแลกิจการ การกำกับดูแลที่ดี อันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ (Process) และระบบ (System) ซึ่งองค์การหรือสังคมได้มีการปฏิบัติหรือดำเนินการ (Operate) ปกครองด้วยคุณความดี ซื่อตรงต่อกัน มั่นคงในสัญญาที่มีต่อกัน ซึ่งจะครอบคลุมประเด็นเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน นิติธรรม ความโปร่งใส ความตอบสนอง การแสวงหาฉันทามติ ความถูกต้อง ความเสมอภาค ยุติธรรม เที่ยงธรรม ประสิทธิภาพและประสิทธิภาพ ภาระรับผิดชอบ

นอกจากนี้ยังมีคำที่มีความเกี่ยวข้องกับคำว่า จริยธรรม อีกหนึ่งคำ คือ คำว่า ทศพิธราชธรรม (Virtues of the King) ซึ่งหมายถึง จริยวัตร ๑๐ ประการ ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมือง ให้มีความเป็นธรรม และ ยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชน ถือได้ว่าเป็นหลักจริยธรรมอีกอันหนึ่งสำหรับนักการเมือง ที่ต้องนำไปปฏิบัติในหน้าที่ทางการงานการปกครอง คุณธรรมทั้ง ๑๐ ประการสามารถแจกแจงได้ดังนี้^{๗๒}

๑. ทาน คือ การให้ การเสียสละ การให้น้ำใจ
๒. ศีล คือ ความประพฤติที่ดีงาม ทั้งกาย วาจา ใจ ให้ปราศจากโทษ
๓. บริจาค คือ การเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อความสุขส่วนรวม
๔. ความซื่อตรง คือ ความซื่อตรงในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ดำรงอยู่ในสัตย์สุจริต
๕. ความอ่อนโยน คือ การมีอัธยาศัยอ่อนโยน เคารพในเหตุผลที่ควร มีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโส
๖. ความเพียร คือ ความอุตสาหะในการปฏิบัติงานโดยปราศจากความเกียจคร้าน
๗. ความไม่โกรธ คือ ไม่มุ่งร้ายผู้อื่นแม้จะลงโทษผู้ทำผิดก็ทำตามเหตุผล
๘. ความไม่เบียดเบียน คือ การไม่ก่อทุกข์หรือเบียดเบียนผู้อื่น
๙. ความอดทน คือ การรักษาอาการ กาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อย การอดทนต่อสิ่งทั้งปวง
๑๐. ความยุติธรรม คือ ความหนักแน่น ถือความถูกต้องเที่ยงธรรมเป็นหลัก

ความสัมพันธ์ ระหว่างคำว่า จริยธรรม ศีลธรรม และกฎหมายนั้น จะเห็นได้ว่า จริยธรรมไม่สามารถแยกเด็ดขาดจากศีลธรรม แต่คำว่าจริยธรรม จะมีความหมายกว้างกว่าศีลธรรม เพราะศีลธรรมเป็นหลักคำสอนทางศาสนาที่ว่าด้วยความประพฤติชอบ ส่วนจริยธรรม หมายถึงหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติชอบ ซึ่งมีรากฐานอยู่บนหลักคำสอนของศาสนา ปรัชญาและขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติตนเพื่อการบรรลุถึงสภาพชีวิตอันทรงคุณค่าที่พึงประสงค์ ทั้งนี้เหตุที่จริยธรรมมักอิงอยู่กับศาสนา เนื่องจากคำสอนทางศาสนามีส่วนสร้างระบบ

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

จริยธรรมในสังคม แต่ไม่ได้หมายความว่าจริยธรรมอิงอยู่กับหลักคำสอนทางศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่ที่จริงจริยธรรมยังหยั่งรากอยู่บนวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และโดยนัยนี้ บางท่านเรียกหลักแห่งความประพฤติอันเนื่องมาจากคำสอนทางศาสนาว่า ศีลธรรม และเรียกหลักแห่งความประพฤติอันพัฒนามาจากแหล่งอื่นว่า จริยธรรม นอกจากนี้จริยธรรมยังมีใช้กฎหมาย เนื่องจากกฎหมายเป็นสิ่งบังคับให้คนทำตาม และมีบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน สาเหตุที่คนเคารพเชื่อฟังกฎหมายเพราะกลัวถูกลงโทษ ขณะที่จริยธรรมไม่มีบทลงโทษ ดังนั้น คนที่มีจริยธรรมเพราะมีแรงจูงใจ อย่างไรก็ตามกฎหมายก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับจริยธรรมในฐานะเป็นแรงหนุนจากภายนอกเพื่อให้คนมีจริยธรรม

สรุป จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่ควรประพฤติ การปฏิบัติที่ถูกต้อง เหมาะสม เป็นที่ยอมรับของสังคม และมีความหมายใกล้เคียงกับคำอีกหลายคำ ได้แก่ จริยศาสตร์ ค่านิยม คุณธรรม ศีลธรรม จรรยา จรรยาบรรณ มโนธรรม มารยาท ธรรมาภิบาล และทศพิธราชธรรม จะเห็นได้ว่าคำแต่ละคำล้วนมีเป้าหมายเพื่อการควบคุมตนเอง ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ และสำคัญที่สุด จริยธรรม เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในตัวมนุษย์โดยธรรมชาติ ซึ่งจะต้องพัฒนาขึ้น โดยอาศัยกฎเกณฑ์ ความประพฤติที่ได้จากหลักการทางศีลธรรม หลักปรัชญา วัฒนธรรม กฎหมาย หรือจารีตประเพณี เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคม

๒.๔ สรุป

คุณภาพชีวิต คือสภาวะของการมีระดับชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุข มีความพึงพอใจ ในชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง โดยสามารถปรับตัวให้อยู่ร่วมกับสังคม และสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข ในการดำเนินชีวิตให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ร่างกายและจิตใจ แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตเริ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจังในทศวรรษที่ ๑๙๗๐ ในประเทศตะวันตก การรับรู้แนวคิดนี้แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม แต่ก็มี การรับรู้ร่วมกันระดับหนึ่งว่า ความเป็นอยู่ที่ดีในสังคมหนึ่งๆ ไม่ควรถูกมองจากแง่เศรษฐกิจเท่านั้น แง่มุมอื่นที่ควรได้รับการพิจารณาด้วย เช่น ด้านที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย ด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนด้านความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในสังคมนั้นๆ ในหมู่ผู้ที่สนใจเรื่องคุณภาพชีวิต การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมให้แก่บุคคล จะต้องให้วิธีการเรียนรู้ทั้งทางตรง และทางอ้อม ด้วยการสร้างเงื่อนไขให้บุคคลประสบด้วยตนเอง หรือการให้เป็นแบบอย่าง หรือการฝึกอบรมให้บุคคลเกิดความเชื่อ เช่น การเข้ารับการฝึกอบรมกรรมฐาน เพื่อให้บุคคลผู้นั้นได้เรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในประสบการณ์ด้วยตนเอง ทำให้บุคคลที่เข้ารับการฝึกอบรมรู้จักควบคุมพฤติกรรม การแสดงออกของพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม จะได้ประพฤติปฏิบัติตนในสังคมได้อย่างปกติสุข ทักษะเรื่องคุณภาพชีวิตในทางพุทธศาสนานั้น มีความครอบคลุมทั้งในด้านเหตุและผลอย่างชัดเจน เกณฑ์ในการวัดคุณภาพชีวิตนั้นอาจประมวลได้ว่า “คนที่มีคุณภาพชีวิตสมบูรณ์ ต้องเป็นผู้ดำเนินตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘ และบรรลุผลหรือจุดมุ่งหมาย ทั้งในระยะสั้น และระยะยาวตามหลักอรรถ ๒” หรือถ้าจะกล่าวสรุปโดยสั้น ๆ ก็คือ “เป็นผู้มีธรรมและมีสุข” แต่ถ้าจะสรุปให้สั้นที่สุดก็อาจจะกล่าวได้ว่า “เป็นผู้มีธรรม” เพราะเมื่อมีธรรมแล้ว คุณภาพชีวิตด้านผลก็เป็นสิ่งที่ย่อมตามมาโดยธรรมชาตินั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะเสริมสร้างหรือพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสนานั้น ก็ต้องมุ่งเน้นที่การส่งเสริม สนับสนุนให้คนปฏิบัติธรรม หรือถ้าว่าตามนัยที่

กล่าวไว้ข้างต้นก็คือ การส่งเสริมสนับสนุนให้คนปฏิบัติตามหลักการของอริยมรรคมีองค์ ๘ การตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่ไม่มีการพิจารณาอย่าง

แยบคาย ภายใต้การยอมรับว่า มนุษย์ถูกควบคุมในอันที่จะต้องตอบสนองต่อค้นหาของธรรมชาติของมนุษย์นี้เอง เป็นเหตุให้ถูกชี้นำไปโดยความยาก (ค้นหา) อันไม่สิ้นสุดของมนุษย์ ทำให้มนุษย์จึงถูกกระตุ้นชี้นำและเร่งเร้าสร้างให้เกิดความต้องการที่มากขึ้นอยู่ตลอดเวลา (ค้นหาเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ) โดยมีได้ตระหนักถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงที่ดำรงอยู่เบื้องหลังความต้องการนั้น ๆ ทำให้ทัศนะของความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุด ถูกยอมรับและยึดถือมาโดยตลอดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตก กิจกรรมต่าง ๆ ในทางเศรษฐศาสตร์จึงถูกพิจารณาให้ดำเนินไปเพื่อจุดมุ่งหมายในการตอบสนองต่อค้นหาอันไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งแตกต่างจากทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้น ให้เกิดการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างถูกต้องเหมาะสม เสพบริโภคตามคุณค่าแท้ เพื่อที่จะเป็นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งๆ ขึ้นต่อไป

จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่ควรประพฤติ การปฏิบัติที่ถูกต้อง เหมาะสม เป็นที่ยอมรับของสังคม และมีความหมายใกล้เคียงกับคำอีกหลายคำ ได้แก่ จริยศาสตร์ ค่านิยม คุณธรรม ศีลธรรม จรรยา จรรยาบรรณ มโนธรรม มารยาท ธรรมาภิบาล และทศพิธราชธรรม จะเห็นได้ว่าคำแต่ละคำล้วนมีเป้าหมายเพื่อการควบคุมตนเอง ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ และสำคัญที่สุด จริยธรรม เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในตัวมนุษย์โดยธรรมชาติ ซึ่งจะต้องพัฒนาขึ้น โดยอาศัยกฎเกณฑ์ความประพฤติที่ได้จากหลักการทางศีลธรรม หลักปรัชญา วัฒนธรรม กฎหมาย หรือจารีตประเพณี เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคม